

ERDÉLYI MÚZEUM

XI. kötet.

1894.

VIII. füzet.

B. Wesselényi színjátszó-társasága Magyarországon

1806—1808.

(Első közlemény.)

I.

A kolozsvári nemzeti játszó-társaságot 1803-tól 1805-ig br. Wesselényi és az országos biztosság közösen vezették és tartották fenn. Azonban 1805-ben némi összeütközések s főleg a miatt, hogy a biztosságot teljesen a színház építése foglalta el, b. Wesselényi ismét egészen a maga kezére vette a társaságot, meghatalmazottjává tevén Kanyó Lászlót. A lefolyt pár év virágzása azonban annyira megszorította 1806-ig a társulatot, hogy Erdély s főleg Kolozsvár nem bírta volna föntartani. Ugyanis a rendes játszó-tagok száma volt 22, t. i. 14 férfi és 8 nő, e mellett 6 a gyermekszerepekre, kik közt a legidősb, Kotsi Katicza, ekkor 13 éves volt. Ha e számhoz vesszük a karmestert (Seltzer János) és 6—7 zenészt, valamint a kiségitő u. n. »idegenek«-et, fodrászt, pár segédszemélyt, a színház mintegy 45 egyént foglalkoztatott. E személyzetet nagy-nak kell mondanunk, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az Erdélyben a múlt században megfordúlt legnagyobb német társaság, a Diwaldté is csak 16—18 tagból állt.

Ekkor b. Wesselényi megvalósította régebben ápoltt tervét s épen ez volt is fő oka, hogy a társulat ekkora szaporodását megengedte, t. i. megosztotta s egyik, a kisebbik részét Zsibón át Magyarországra, Debreczenbe, télire Szegedre rendelte *Ernyi Mihály* igazgatása alatt, a nagyobbik rész az idősebb törzstagokkal *Kotsi János* vezetése alatt Maros-Vásárhelyre ment.

Ma már nem férhet kétség ahhoz, hogy e megosztást báró Wesselényi maga rendelte el, noha a Déryné zavaros előadásából sokáig azt következtették, hogy a színészek maguk között meghasonlottak s ezért mentek ki némelyek, vagy hogy Wesselényi vexáit

megúnva, váltak ki az ő akarata ellenére.¹⁾ E véleményt már volt alkalmunk megczátolni.²⁾ Még világosabban tanúsítják azonban Wesselényi szándékát megmaradt levelei, melyek ezt a dolgot tárgyalják. Ugyanis 1806. május 11-én Szeged város tanácsának jóakarataiba ajánlván a télire odamenendő társaságot, ezt írja: »Én, a ki Ns. Erdély o. rendeitől, mely rendeket egész nemzete szeretete lelkesített, egy m. theatrum fenmaradására biztosul kirendeltem, egész mértékben akarván kötelességemet teljesíteni két magyar hazámhoz; nemzetemhez való buzgóságomat, hívségemet, nem akarván keskeny, az Erdély országot Magyarországtól elválasztó határok közé szorítani, — azért mostanában egy új és mindenesetre ottan maradandó Társasággal kívánok Ns. Magyar o.-nak szolgálni.«³⁾ Ugyanezt írta 1807-ben Darvas Ferencznek is: »Elsőbben Magyarországon utaztatván az egész társaságot, tavaly pedig két felé osztván, aztat az egy részt Magyarországra állandóul rendeltem.«⁴⁾

Ezek az adatok tehát eldöntik a kérdést, s világossá teszik b. Wesselényi szándékát. Mindemellett nem valószínű az, hogy ez elhatározásába befolyt némely tagok s így főleg Ernyi elégedetlensége Kotsi igazgatásával, ki mint ügyes cassa-kezelő bírván a báró bizalmát, törekedett őt e megosztásra rábeszélni, minthogy maga is igazgató kívánt lenni; noha mint ilyen, nemsokára még nagyobb hibákat követett el, mint Kotsi, melyek állását lehetetlenné tették.

A társaság megosztása részben önkéntes ajánlkozás, részben a Wesselényi rendelete szerint történt; mert a tagok némelyike nem akart menni,⁵⁾ s mindössze 9-en mentek ki, 6 férfi és 3 nő: *Ernyi Mihály*, *Benke József*, *Kántor Gerzson*, *Kemény János* (perceptor), *Némethi Sándor*, *Simonfi György*, továbbá *Ernyiné*, *Lefevre Therézia*, *Szikszai Júlia*.

Május 6-dikán indult el a túlnyomóan kezdőköl álló kis társaság, melynek hivatása volt Magyarországon a színészet elaludt

¹⁾ Naplója I. 240. és 39 l.

²⁾ L. Az erdélyi m. játéksz. kezdete (Erdélyi Múzeum 1892. 604—605. l.) értekezésemet.

³⁾ Szeged. V. levélt. 1770/1806. sz.

⁴⁾ Bayer: b. Wess. Mikl. pesti színtársulatának tört.-hez. Irodalomt. Közl. I. 225. l. (III. levél.) V. ö. még Benke: Magy. játéksz. Almanak. Pest, 1810. 25. l.

⁵⁾ *Csatt* Julis pl. nem akart kimenni s vissza is vonult a színészüői pályától.

ügyét felébreszteni és állandósítani; kivitte magával a könyvtár felét s a ruhatárnak csak egy részét 3 évre; minthogy egy részt mind Debreczenben, mind Szegeden volt némi felszerelés és kivált Debreczennek 1804. óta értékes ruhatára is volt, másrészt pedig remélniök lehetett, hogy 3 év alatt új ruhatárt fognak szerezhetni. Debreczenbe máj. 16-dikán értek s ott játszottak máj. 22.—okt. 22-ig, a Dénes-napi vásár utánig.

Wesselényi megelőzőleg írván a debreczeni és szegedi tanácsnak, jóakaratokba ajánlván az új társulatot, felkérte meghatalmazottjául Debreczenben Halmágyi László kerületi bírót és Messina András polgármestert, Szegeden pedig Vedres István vár. földmérőt. Szeged tanácsának válasza július 17-dikéről kelt s egész lelkesedéssel van írva.

»Mlgos Szabad Báró, különös tiszteletre méltó Urunk. Közlebb mult Pünköst hava 11-dikén költ kegyes tudósítását Ngdnak teljes tisztelettel vettük, ebbül mind az hazai nyelv gyarapítására s nemzetünk characterjének fentartására ügyelő ritka törekedését, mind erántunk való becses bizodalmat tisztább hálaadással érezzük újra is, hogysem Ngod nagy nevét kettőztetett buzgósággal magasztalni s tisztelni megszünhetnénk. — Hozza isten minél elébb magyar városunkban a felállított Magyar Társaságnak egyikét, készen vagyunk illendő elfogadására s magyar bizonságtételére annak, hogy azt, mint kedvesünket becsülni és benne egyszersmind Ngodat hazánk jótévőinek esmérni tudjuk és óhajtjuk...¹⁾

Azt azonban mind b. Wesselényi, mind Ernyi érezték, hogy a kiment társaság a kitűzött missiohoz, minthogy még hozzá »nevendék tagok«-ból állott (Benke), igen kicsiny; de úgy látszik, bíztak abban, hogy sikerülni fog új tagokat nyerniök. Ez volt oka, hogy Wesselényi már máj. végén *Andrád* Eleket küldte a társasághoz, kivel azonban Ernyi előadása szerint inkább veszettek, mint nyertek. Ugyanis próbahónapját kitöltvén, azt jelentette róla Ernyi, hogy declamatioja jó; de »figurája és conversatioja nincs, sőt köntöst sem talál az ő nagy testére.« Még nagyobb a baj morális jelleme

¹⁾ Szeged v. levélt. 1760/1806. sz. a. Legyen itt megjegyezve, hogy Szeged tanácsának ez a levele elveszvéen, W. ag. 15-ről megsürgette a választ, melyre a tanács 2-ik válasza szept. 19-én kelt 2771/806. sz. a. L. Tört. Lapok I. 782. I. XIII. sz. a.

miatt. T. i. már 1804-ben Kolozsvárt akart színész lenni, pár próbán meg is jelent, aztán elmaradt; 1806. áprilisében újból jelentkezett Kotsinál, szerepet is kapott, de föllépte előtt vagy 5 nappal leitta magát, a színház udvarán veszekedést kezdett, a miért bezárták, s azóta nem látta, míg Debreczenben meg nem jelent. Alig volt azonban 2 hétig ott, máris Benkét, Kántort, Némethit a korcsmába csábította s mind a 4-en részegen jelenvén meg a játékra, az »igen rosszúl folyt.«¹⁾

Új tagokat pedig épen nem kaptak, sőt a kiment tagok is részben visszavágytak s nehéz volt őket összetartani. Továbbá zenészek nélkül menvén ki, énekes darabokat nem adhattak; a közönség megúnván a csupa néző játékokat, kezdett elmaradozni; énekes játékot óhajtott, de ilyet, írja Ernyi jul. 2-diki levelében, correpetitor hiányában nem adhatnak, a zenekar csak dilettánsokból és tanuló ifjakkból állt. Kéri tehát, hogy küldje ki b. Wesselényi csak vagy két óra Seltzert (karnagy), hogy néhány operát tanítson be. Eddig a napi bevétel 50—60, vasárnapi 100 R. frt volt; most 30—35 s vasárnap 60—70 R. frtra szállt. »Egy énekes játékkal új kedvet lehetne a publicumnak csinálni; de ezzel csak Nagyságod szolgálhat nékiek, mi nem.«

A nehézségek, melyekkel küzdeni kellett, annál nagyobbak voltak, mert ekkor Debreczenben még mindenki emlékezett a jobb és nagyobb társaságra, mely még 1805-ben is meglátogatta Debreczent egy lényes kolozsvári téli idény után új darabokkal és számos énekes játékkal. E mellett, mint láttuk, némely ballépések sem hiányoztak egyéb bajokon kívül s így talán nem tévedünk, ha Benke leírásában a saját törekvéseikről némi túlzást, s noha különben eléggé természetes nagyításokat lelünk.

»Reménység, félelem, igyekezet, jó szándék, ezek valának, melyekkel fel voltunk fegyverkezve. Ismertük koczkára teendő gyengeségeinket, de lelkünk ismerete meggyőzött félelmünkben. Mindenki iparkodott, mert tudta tehetetlen voltát, és azt is tudta, hogy egyedül próbatételétől fog jövő sorsa függeni.«²⁾

¹⁾ Ernyi levele julius 2-ról. Tört. Lapok I. 767. l.

²⁾ Benke: Magyar Játék-színi Almanak. A nemz. játszó-társaság történeteivel, 1806—1810. Pest, 1810. 12.º 36. l. IV. Története ezen Játszó Társaságnak 1806—1810. 25—36 l. Ebből vannak idézve az alábbi helyek.

167) Egyszersmind ugyancsak Benke előadásából világos, hogy a tagok Erdélyben Kotsinak mindig túlságos szigorúnak tartott vezetését megúnván, Debreczenben némileg másként szervezkedtek, s Ernyi nem is volt az az ember, ki hasonló tekintélyt bírt volna fentartani; a mi tekintélye volt, főleg abban állt, hogy többet tudott s tanított a többieket. Ezért nem is maradt soká igazgató; a tagok nem függtek tőle; utóbb le is nézték s feltámadtak ellene. Ezért Benke előadása az egyenlőségről némi óvatossággal fogadandó az általa feltüntetett eredményekkel együtt.

Benke leírása szerint »kedvszeretet, jóakarát, jó szándék, egy célra való törekedés, a hallgatók és játzók közt közönségessé lett.« Különösen pedig »azzal nyerték meg hallgatóik hajlandóságát, hogy a tagoknak egymáshoz viseltető finnyás adózó lelket, mely *más társaságokban* (?) közönséges volt, számkivetették; egyformaságuk és a maguk érzése megöldökölte azt a fényleni törekvő fantomot, melyet hajdan az Actorok magok személye iránt, főképen az ifiakban támasztani kívántak.« Kölcsönösen becsülték egymást, a gyön-gét segítették; »a parancsolás öldöklő angyala, a categoricus imperativus semmi helyet nem talált, mert azt lezáfolták, kigúnyolták és lenevették.« »A theatralis társaság hasonló egy kerékhez, — így elmélkedik alább Benke, annak kapcsán, hogy a szintársulatokban nem kell rang, — melynek kerületét a terhe egyformán érdekl; a cél, a hová sietnek, egy, egyforma az indító ok, egyforma a jutalom is, t. i. a becsületbeli jutalom. Ebből származik a maga munkálkodásának érzése; érzése annak, hogy ő annyi, mint a harmadik; abban való meggyőződése, hogy az ő használhatósága, a publicumot tekintvén, éppen annyi, mint akármelyik társáé.« Épen azért »nem állít vakmerőséget, ha azt mondja, hogy ez a személyes fényleni kívánás és bizalmatlanság volt leginkább akadályára, hogy a Magyar Theatrum, fájdalom, mindeddig oly kevésse gyarapodhatott.«

Már most az így bölcselkedő Benkéről tudjuk, hogy ő a kolozsv. unitárius gymnasiumban tanult 1793—1803-ig; 1803. szept. 1.—1804. febr. 1-ig a poetica classis osztályfőnöke volt, s mint ilyen, külföldi útra kéregetés (peregrinatio) végett engedélyért folyamodott a consistoriumhoz, mely ezt megtagadta s ő, úgy látszik, bosszuságában színész lett. Más szintársúlatról és más színészetről tehát, mint a kolozsvári, más igazgatásról, mint a Kotsié, nem volt közvetlen

ismerete. Ez az egész tehát nem más, mint a Wesselényi és Kotsi igazgatásának és a kolozsvári társulat régibb tagjainak bírálata, a mi nem igen állt jól az ő tapasztalatlanságához, a melyből egyszerűsmind kiviláglik a Debreczenbe kiment társaság kevéssé szervezett volta s a függetlenség és egyenlőség hangoztatásában a Wesselényi-féle szabályzatnak felretétele, a függésnek mintegy meglazulása.

Épen ezért az összetartásra vonatkozó adatot sem fogjuk teljes hitelűnek elfogadni; mert tudjuk, hogy épen ez hiányzott s már ekkor elkezdődött köztük nemcsak a Wesselényi által kiadott szabályzat felretevése, az igazgatói hatáskör korlátozása; hanem az a törekvés is, hogy Ernyit, ki végre is legtöbbit tudott köztök, megbuktassák. Ennek egyik nyilatkozata az is, hogy 1806. jul. végén, vagy ag. elején egy kellemetlen tudósítás jelent meg a társaságról, a *Hazai tudósítások*-ban, melyet Ernyi 1806. ag. 7-én Wesselényihez írt levelében »ostobá«-nak mond s nem egészen helytelenül »actorra gyanakszik« írójában. Épen ezeknek kell tulajdonítanunk azt is, hogy Lefevre Theréz mindenáron »erőszakkal« is haza akart jönni Kolozsvárra és »semminemű okoskodásnak nem akart helyt adni«; végre is csak Wesselényi leghatározottabb óhajtására maradt ott.¹⁾

Az igaz, hogy Debreczen keveset látott, derék közönségét így is megnyerték, vagy legalább kielégítették. Bizonyítja ezt még az a sértően kicsinylő bírálat is, mely okt. 25-dikén jelent meg a *Hazai Tudósítások*-ban²⁾ valami világlátott utazótól, ki úgy látszik, külföldön jobbhoz lévén szokva, a szegény kezdő társulatot rettentően leszólja. Türelmetlenül várta, hogy meglássa őket, de »a játék közt mély bú és szomorúság fogta el szívé, a midőn látnia kellett, hogy Ernyit kivévén, a ki középszerűn játszik, alig volt egy, a kit únalom s undorodás nélkül nézni lehetett volna.« Azt hiszi, hogy talán mesterlegényekből s leányokból verődtek össze és a durva erkölcsű Debreczenben nincs kitől finomságot tanulniok. A színház zsúfolva volt, s ő egy szép fiatal menyecskének kifejezte csodálkozását, hogy a »rossz karban« lévő játszó társaságban gyönyörködni bírnak. »Mégis a szép asszonyka azt felelé: mi igen nagyon megelégedünk véle.«

¹⁾ Tört. Lapok. 1874. 781. I. — ²⁾ 284—285 I.

De nem csupán e naivságában megható, de igen helyes és hazafias felelet, az is bizonyítja ezt, hogy az 5 hónap alatt csak októberben játszottak 129 frt 12 kr. hiánnyal, a többi hónapot nagyon jó eredménnyel zárták le, a mint ezt a szerencsésen megmaradt számadás összegező kivonataból láthatjuk, melyeket alább a szegedi és pesti eredménnyel együtt táblázatban fogunk közleni. A pénzbeli sikerről maga Ernyi is dicsekedve írja id. levelében, hogy július végével 92 R. frt maradt a pénztárban, pedig ruhatárra, könyvtárra és szerepmásoltatásra »véghetetlen sok megyen; de elég az abhoz, hogy cassánk soha üresen nincs és fogadom, nem is lesz.«

Október 18-dikán érkeztek Szegedre, melynek derék magyarsága most is épen oly lelkesedéssel fogadta őket, mint első alkalommal. A tanács a Wesselényihez írt levél értelmében gondoskodott rólok; követet küldött eléjük, ki köszöntvén őket, előadta, hogy a tanács ingyen lakásról gondoskodott és fát is fog adni. Ebben a fogadtatásban a város polgársága még szívesebb, előzékenyebb volt. »A milyen újság volt nagyobbára mindnyájunk előtt ez a város, kiált fel Benke, épen olyan ismeretlen, hallatlan és példa nélküli való az a szíves jóakarát, melylyel az odavaló publicum fogadott.«¹⁾

Való azonban, hogy a közönség pártolása utóbb nem felelt meg teljesen e szíves fogadásnak; a legnagyobb havi bevétel sem érte el a debreczeni legkisebbet s deczembert és januárt kivéve, minden hónapban hiánnyal zárták le a pénztári »mindennapi«-t. Szegény Ernyi, már deczemb. 5-dikéről nagyon panaszos levelet írt Wesselényinek, midőn a szegedi októberi és novemberi végeredményt kimutatásban elküldi, »korántsem oly örömmel, a milyennel Debreczenből« küldte volt. Mind a két hónapban »super-erogatum« (túlköltés) volt, s írja, hogy még deczemberre jut a cassából; de azután nem tudja, mi lesz, mert fogadása tiltja Wesselényitől kérni s már most elmennének máshová, ha a báró rendelné; mert utóbb talán mozdúlni nem bírnak, »mivel hogy fájdalom, Sibó is messze vagyon tőlök.« De ha jó jövedelmeik volnának is, a telet bajosan húzhatnák ki; »mert a theatrumot nem lehet fűteni.« »Az épület kő ugyan,

¹⁾ Benke, id. h. E fogadtatást leírva l. még Jókai: Magy. színészet a legrégibb időkben. Életemből. I. 100. Mindenesetre túlzás, mint látni fogjuk. V.ö. még Udvarhelyi Miklós „Adatok a magy. színészet történetéhez. (Magy. Szinh. lap, 108 l. 1860.)

egy kályha is vagyon benne; de a színnek nincs stakaturája, még csak olyan sincs, mint a Nagyságod looskolája, azaz egy szikra stakaturája sincs, hanem egyenesen a fedél látszik. A bálók is itt szoktak tartatni, ekkor fütik, de mindenkor félől fát égetnek el és akkor is csak annyi melegség vagyon, a mennyi a tánczosoknak szükséges, azon kívül itt egy öl fa 15 R. frt, vagyis inkább 30 R. frt, niert a kolozsváriból lehet két ide való kurta ölet csinálni, ennél-fogva bölcsen átláthatja Nagyságod, hogy mik is mely nyomoru-ságosan élünk. Esedezem tehát, hogy nekünk mennél előbb vigasztaló parancsolatot küldeni méltóztasson Nagyságod.« Panaszolja tovább, hogy ha csak egyikök a hideg színházban megbetegszik, megáll a játék, s ő Pestre ment volna egy hétre egy színésznőért és zené-szekért; de mindig nagy darabot kell adniok, nem mehet s annyira el van keseredve, hogy ha Szikszay Juliska helyett ügyesebb szí-nésznője volna, egyenesen azt kórné, hogy Pestre mehessen. ¹⁾

Wesselényi válaszát nem ismerjük; de hihetőleg nem felelt egyebet, mint hogy a telet ott kell kihúzni valahogyan s szó sze-rint úgy is történt. E mellett a december és január hónap csak-ugyan jobban ment, némi pénztári maradék mutatkozott; de a februári és márcziusi jövedelmek már nagyon nyomorúságosak vol-tak. Ebből ítélnünk a szegedi közönség támogatásáról, noha decz. 17-dikéről magasztaló tudósítást olvashatunk úgy a város színészet-pártolásáról, mint a színészek játékáról, mely szerint a tudósító »kétségeskedik, ha ezen . . . városnak nemzeti nyelvünk iránt ki-mutatott jeles hazafiúságát-e, vagy az itt játszó társaságnak a nem-zeti nyelven való játékoknak megkedveltetésére törekedő jeles igye-

¹⁾ Tört. Lapok 1874. XIV. sz. a. levél. Bayer József csodálatosan teljesen félreérti e levelet s a *supererogatum*-ot (felülköltés) pénztári maradéknak magyarázza és az Ernyi levele egész tartalmát tévesen értelmezi, hogy Benke dicsekvő és czélzatos leírásával ellentétbe ne jöjjön, melyet szószerintinek fogad el. (L. A nemz. játékszín tört. I. 354. l.) Ez a játszó terem a városháza bal-szárnyában, a déli oldalon volt, készen lett 1800. őszére; a nagy termen (theatrum) kívül állt egy hozzátartozó szálából, ruhatartó és öltöző szobából. Volt benne galléria, de páholyok nem. 2724—1806. sz. Szeged. Vár. levélt. A theatrum fedelének rosszaságát egy tanácsi intézkedés is tanúsítja 1807. jun. 3-ról (1613. sz. a.), mely szerint a zápor a rossz tető miatt jun. 2-án nagy károkat tett holmiban s a szükséges javítások végett bizottságot küld ki.

kezetét kelljen inkább dicsérnie.» És bárha nem kétkedik rajta, hogy az erdélyi társaság, melynek ez leánya, jobb; de Debreczenben ezek is annyira gyakorolták magokat, hogy pl. *A szegénység és Nemes szív, Az embergyűlölés és megbánás* darabokban minden igazságos nézőt megelégtíthetnek.« Ernyi, Ernyiné, Benke, Kántor, Terézia »igen jól játszák személyeiket.«¹⁾

A társulat ápr. 3-dikán búcsúzott el Szegedtől, midőn levélben köszönte meg a tanács jóságait, melyet ez irattárában megörzendőnek határozott.²⁾ Szegednek pedig ez idő óta 1816. július 22-ig szintársulata nem volt; ekkor Láng Ádám János Erdélyből kimenvén, állított fel egy 10 férfiből és 4 nőből álló társulatot Szegeden; de alig egy év lefolyása alatt szétoszlott s Láng M.-Vásárhelyre tért vissza.³⁾ Nem érdektelen azért tudni azt, hogy 1808-ban élénken érezvén a közönség a színelőadások hiányát, a piarista gymnasium tanulói maguk közt 7 műkedvelői előadást rendeztek a városi színjátszó teremben, hogy, mint mondják, szünnapjaikat jól töltsék el. Az utolsó két előadás színlapját láttuk; ezek szerint okt. 26-án *A kőszikla is néha vizet ád* (én. j. 3 f.) került színre a városi kórház javára s 33 frtot jövedelmezett, 30-án *A vándorló legény és az égi háború* a pesti nemz. muz. javára 22 frt 12 kr. jövedelemmel.⁴⁾ Nem valószínűtlen, hogy az ifjak a következő években is rendeztek hasonló előadásokat.

II.

Így folyt le a szegedi időzés, midőn Ernyi kérelmére b. Wesselényi megengedte, hogy a kis társaság az országgyűlés alkalmából Pestre menjen. Ennek volt következménye, hogy Ernyi és társasága Pestmegyéhez folyamodtak 1807. márcz. 7-én, hogy a megye játékengedélyt eszközöljön ki számokra a Helyt. T.-tól az országgyűlés

1) Hazai Tudósítások. 1806. 437 l.

2) 763—1807. sz. Szeged Vár. lvt. Nem érdektelen megjegyezni, hogy a terembe 123 frt árú zártszéket csináltatott Ernyi, melynek megtérítéseért hiában folyamodott. 597—1807. U. o. márcz. 12. A tanács tudta nélkül csináltatta; tehát ez nem is téríti meg, így szól a határozat.

3) 2767/1816. tan. sz. Szeged Vár. levélt.

4) U. ott.

idejére. Erről Kulcsár István örömmel értesíti olvasó közönségét s röviden visszatekintvén az első társaságra és b. Wesselényi áldozataira, bizton hiszi, hogy a társaság igazságos kérelme meghallgatásra lel; valamint hogy a mint voltak, lesznek most is pártolói, a kik meggondolják, »hogy a Theatrum az a ditsőséges hely, hol a magyar nyelvnek méltósága legnagyobb fényében tündökölköhet.«¹⁾

A társaság kérelmének kettős célja volt. Egyik az, hogy a játszásra engedélyt nyerjen a pesti színházban a megye pártfogása és közbenjárása mellett a Helyt. Tanácstól azon napokra, melyeken az első társaság játszhatott (hétfő, szerda, péntek); másik az, hogy megnyerje azon decoratiokat, melyeket hajdan »a német társaság a magyartól elfoglalt.« Erre nézve hivatkozik arra, hogy ehhez joga is van, mert ez a társulat az akkor feloszlott társaság némely tagjaiból áll s e mellett kiemeli az 1795-diki egyezség 4. pontját²⁾ és Pestm. 1796. évi 946. sz. végzését. Végre kéri a tagok Pestm. gondoskodását arról, hogy mivel 1807. húsvétra a város a német bérlőkkel új szerződésre fog lépni, nehogy a Magy. Theatr. Inst. kirekesztések, akár pedig »akármely úton-módon Jussaiban sérelme történjen.« Kérelmükben több mindenre hivatkoznak, mint Esterházy Miklós azon 1000 forintos adományára, melylyel a kolozsvári színház építését segítette 1804-ben, az ők debreczeni és szegedi legújabb sikereikre; céljok, hogy a begyülemelő rendeket gyönyörködtessék, a nyelv érdekében az institutum állandóságát elősegítsék s bíznak a sikerben Pest városa megszorodott lakossága miatt.³⁾

Pest.-m. márcz. 7-diki közgyűléséből melegen ajánlta a kérelmet a Helyt. Tanácsnak s a nádornak, mindazért, mert a játékszín a nemzeti nyelv fejlesztésének egyik legfőbb eszköze, mindazért, mert a társaság törekvése ennek állandósítására dicséretes. A Helyt. Tan. Szentiványi Bonaventura referens előterjesztése alapján, ki a nádor előtt is kedvelt ember volt, márcz. 30-án adta meg a választ, mely szerint Budán a vizivárosi Falk-féle színházban tetszés szerinti engedélyt adott a játszásra; Pesten pedig a bérlővel kötendő szerződéstől tette függővé az ügyet, melynek elintézését a referensre bízta.

¹⁾ Hazai Tud. 1807. 25. sz. Márcz. 28. L. Bayer I. 355. l.

²⁾ Ezt az egyezséget teljesen l. Bayer I. 210—11 l. Kelt 1795. jun. 14. A valószínű decoratiokat l. u. ott 222 l.

³⁾ Bő kivonatban Bayer I. 355—6. l.

Szentiványi tanácsos, mint e kérelem lelkes pártfogója, mind maga, mind Rehák József ügyvéd segítségével valóban közben járt a pesti német színház bérlőjénél, s úgy látszik, nem minden pressió nélkül kieszközölt két napot Ernyiéknek ¹⁾ (szerda és péntek), bárha nagyon kedvezőtlen feltételek alatt, t. i. csak az országgyűlés idejére és a tiszta jövedelem $\frac{1}{4}$ -ed részének átadása mellett, miután a bevételből zene, világítás és szolgaszemélyzet költségei már levonattak. Oly terhes pont ez, melyet Darvas méltán nevezett rettenetesnek, azt téve hozzá, hogy ha korábban közli vele Ernyi a dolgot, el lehetett volna kerülni. ²⁾

Ernyi e feltételt b. Wesselényi beleegyezésével, bármily terhes volt is, elfogadta »jobb idők reményében«, mint Benke írja, s a Murányi-pár kivételével, 1807. ápril végén a többi tagokkal Pestre ment, hová máj. 1-sejére érkezett meg (Benke), ellátva br. Wesselényi ajánló levelével. Ekkor a színházi cassában még ca. 1000 frtjok volt. ³⁾ Wesselényi levelei közül egyet sem ismerünk; közülök legfontosabb volt mindenesetre a Darvas Ferencz consiliariusához intézett, a kit a fő felügyeletre kért meg s el is fogadta, fővábbá gr. Vay Miklós udvari tanácsoshoz írt stb.

A társaság a Murányi-pár elmaradása miatt az első napokban nem játszhatott. »Játékot még eddig Murányi és a felesége hiányossága miatt nem kezdhettünk, hanem helyettek két alkalmas fiatal leányokat találtam, kiknek idő kivántatik a rollék tanulására«, — írja Ernyi 1807. máj. 3-dikáról. Csak máj. 8-án tarthatták meg az első előadást: *A virtus próbaköve a szerencsétlenség cz.* darabban s az e hóban tartott 8 előadásból 2529 frt 06 kr. jövedelmet vettek be, melyből 640 frtot fizettek a német szính. igazgató-

¹⁾ Ernyi lev. b. Wesselényihez 1807. máj. 3. Zsibói levéltár.

²⁾ Darvas levele Wesselényihez. 1807. okt. 15. Bayer: Br. Wess. M. pesti színtársulatának tört.-hez. Irodalomt. Közl. I. 229. (VII. sz. lev.) V. ö. Bayer I. 357. lap.

³⁾ Halmágyi L. levele szerint b. Wesselényihez. Kőrös, 1807. máj. 4. Zsibói levélt. Murányiné (Lefevre Ter.) betegsége miatt maradt el; Szegedről Debreczenbe tért vissza, noha csak egy óra bár kérte Ernyi, hogy segítse ki őket Pesten; de mint mondá: „a theatrumon követni kellett indulatoskodások miatt is“ nagyon el van gyengülve. B. Wesselényi is hiában rendelte el a felmenetelt. L. még Ernyi id. levelét is.

jának. A rendek pártolása tehát lényes volt s az előadások közül csak egy esik Budára, melyre nem is helyeztek lényeges súlyt; ¹⁾ a vita a németekkel állandóan a pesti játékok miatt folyt.

Ez az első magyar színházi előadás Pesten 1796. márcz. 28-dika óta, valódi lázas örömet, ébresztett a magyarságban, mely az egész országgyűlés idejére kiterjedt. ²⁾ A *Hazai és Külf. Tudósítások* lelkesedve kiált fel május 30-án (43. sz.): »Érzékeny Öröme gerjed minden Hazafinak szíve, midőn a Magyar Játékokra számosan öszve sereglő Nézőket, mint a Nemzet újabb virágzásának jelét, úgy tekinté. A Budai Vár, mely eddig csak néma bizonyosága volt eltűnt régi Ditsőségünknek, már tanúbizonyosága a Nemzeti Méltóság megújulásának.« A N. Lajos, Zsigmond és Mátyás idejét a mostanival egybevetve, folytatja: »Szerentsés Hajnal! De vallyon látjuk-e valaha felkelő napunkat? Vallyon megérjük-e, hogy Nemzetünknek színe magával elhitesse, hogy szinte olly kellemetesen lehet magát Magyar nyelven műlatni, mint idegeneken? Vallyon megérjük-e, hogy a Theatrom a Nyelvnek virágoztatására, az erköltsi tsinosodásra, a Nemzeti érzés felgerjesztésére leghasznosabb eszköznek tartassék? Megérjük-e, hogy a többszöri próbák után ollyan Theatromi Intézet állíttassék fel, millyent a Magyar Nemzetnek Méltósága megkíván?«

Igy ír a lelkes Kultsár István, ki különben mióta lapját 1806. jul. 1-sejével megindította, nem szűnt meg a színügy lelkes bűzdítője lenni. ³⁾ De más tekintetben is ez időtájban a nyelv és nemzetiességünk iránt 1792. óta lelankadt buzgalom a szorosan vett Magyarországon újra felébredt s ez időben az országgyűlés hatása

¹⁾ Pesten két nap „többre becsüfendő, mint a budai Theatrumban 3 v. 4 nap, mivel hogy Pesten a Ns. Vármegyék deputatusai vannak szállva, egyéb magyarsággal együtt, Budán pedig a papság és a városi deputatusok.“ Ernyi id. levele.

²⁾ „Idő szerént a Magyar Játék Pesten újság lévén, minden látni és hallani kívánt. Az egész ország rendje látta mutatványainkat, felséges Nádor Ipányunk hallgatni méltóztatott bennünket és velünk való megelégedését nyilván kijelentette. Mennyi szerentse, mennyi ingerlő ösztön olyanokra nézve, kik teljes boldogságukat abban határozták, ha figyelemre méltóknak találtattak! — Fényleni nem tudtunk, de lelkünkismérete és meggyőződésünk szerént iparkodtunk.“ (Benke: Almanak. 1809-re 34. l.)

³⁾ Röviden jelzi az előadásokat 1807-ben: I. 39., 43. II. 7., 9. (Balla Antal ajánd. 2 selyem díszruhát és decoratiokat.) 42., 47. sz.

alatt legszebb napjait élte. A Martinovics-összeesküvése s ennek következményei miatt elhallgatott irodalom Kazintzy kiszabadulásával ébredezni kezdvén, már érezte újból működése hatását. A követek 1790. óta erre az országgyűlésre kaptak először újra határozott útasítást a nemzeti nyelv és színjátszás pártolása, ez utóbbi részére segély megajánlása érdekében s a nemzetiségről Nagy Pál ezen az országgyűlésen mondta e nevezetesekké vált szavakat: »a nemzetiség magánál az alkotmánynál is drágább kincs, mert az elveszett alkotmányt visszaszerezhetni, de a nyelvvel, nemzetiséggel együtt maga a nemzet is örökre a sírba dül, melyből nincs többé föltámadás.«¹⁾

E szavak akkor a közhangulat érzelmét fejezték ki. E mellett Kultsár lapjának buzgolkodásai különösen figyelemre méltók. Az ő nevezetes pályakérdése „*A magyar nyelv mostani állapotjáról és kimívelhetési módjáról és eszközeiről*,” a szóvalóságos értelmében napi rendre tűzte a kérdést s a Teleki László, Kiss János és Pánczél Pál pályanyertes művei az érdeklődés egész világát hozták mozgásba. Ezek közül időrendben a Telekié jelent meg először 1806. szept. 30-dikára, melyet a más kettő kissé utóbb követett, de csak együtt árulták mind a hármat, s aligha 1807. előtt. Közülök Teleki bőven, Kiss János kevésbé foglalkoznak a játékszinnel, s Pánczél csak épen említi a drámai irodalmat és komédiákat pár helyt, különben értekezésének természete is egészen más forma, kevésbé gyakorlati és konkrét irányú.

Teleki két helyt szól szindarabjainkról, és játékszínünkről. Egy helyt értekezése III. részében (»Annak meghatározása, mennyire mentt légyen eddig, a Magyar nyelvnek pallérozása.« 48. §.), hol röviden említi meg, hogy 20 év óta számos fordított és eredeti darabunk van; kivált mióta a játékszín létezik, »úgy megsaporodtak az ahoz megkívántató Theatralis Darabok, hogy már most azt lehet inkább sajnállani, hogy a megválasztások nem volt tökéletes.«²⁾ Másodszor bővebben szól műve V. részében (»Eléadása azon Eszközöknek és módoknak, a melyek által ezután a Magyar Nyelv kimívelése előmozdittathatik.« 104—105. §.) és pedig »theatralis darabjaink«-ról épen úgy, mint »Játékszín«-ünkről. Teleki is nem ke-

¹⁾ Horváth M. VIII. 325. l. — ²⁾ 95. l.

vés óvatossággal, azonban mint a hogy egész pályaműve is írva van, helyes gyakorlati érzékkel és a világlátott férfi tapasztaltságával szól a tárgyhoz, tapasztalatait az egyetlen létező erdélyi játszószínből merítve. Óvatosságát mutatja az, hogy a színdarabokról és játékszínről, mint a nyelvet elémozdító eszközökről legvégül szól; mert »szükséges,« miután a lényegesebbeket tárgyalta, »még végre« e kettőről is beszélnie, »mint nevezetes elémozdító eszközről.« Mutatja továbbá az is, hogy aránylag szélesen czáfolja azt a nézetet, mintha »a Játékszínek közönségesen minden nemzetek között, a mennyit a nyelv kimivelésének használnak, az erköltsök megvesztegetése által éppen annyit, sőt még többet« ártanának s védelmének eredménye, hogy szoros állami felügyelet mellett az erköltsöknek nem árthatnak, de »a Nemzet Culturájának, és a Nyelv kipalérozásának sokat használhatnak.« (104. §.)¹⁾

E bevezetés mellett említve a megbukott pesti és állandóságot ígérő erdélyi kísérletet, felsorolja 9 pontban azon körülményeket, »a melyeknél fogva egyfelől a játékszínek állandóságot kaphassanak, másfelől pedig az erköltsöket, gondolkozás módját, Culturát és a nyelv pallérozását elémozdithassák.« Ilyenek: 1. A darabok megválasztása. Vannak már nekünk is jó darabjaink, de nem tudja miért, »töbnyire a legroszabbakat játszodják.« Szerinte haszontalan kisebb darabokat, czél nélküli operákat »igen középszerűképen, közönséges (általános) meglelégedéssel« játszanak; úgy, hogy az ember nem tudja: a publicumra, az actorokra vagy a directionra haragudják-e inkább? Egyelőre a »morális« darabok mellett kellene maradni. 2. Az ilyenek szaporítása végett válogatott darabokat kellene fordítani, a mire eddig kevés volt a gond. 3. Gondoskodni kellene jó actorokról; mert eddig csak olyanok léptek e pályára, kik henyességök miatt másképen megélni nem bírtak. Ajánlja az actorok külföldi utaztatását. 4. Minden actor csak jellemének megfelelő szerepeket játszszék. 5. Vigyázni kellene az actorok közt a jó erkölcsre, továbbá, hogy ne fogja el őket az igazgatás vágya és ne extemporisáljanak. 6. Meg kell a jó actort becsülni; eddig egyforma becsülésben részesültek »a legalább való nemű emberek«-kel. 7. A theatrumnak »publica Directio« alatt kellene lenni s rá

1) 204—206. l.

a publicumnak kellene gondot viselni. Kell továbbá jó director, s ilyennek lenni nem kis érdem, nem kis dolog, hogy a társaság meg bírjon felelni mind az erkölcsnek, mind az időöltésnek, mind a nemzet és nyelv művelésének. 8. Szükséges az okos gazdálkodás és javallná egy oly alap gyűjtését, mely a társaság létét ne a napi bevételektől tegye függővé. 9. Állandó színházat sürget és ellensége a társaság vándorlásának; »mert nints akármely játszó-társaságnak is minden tekintetben nagyobb mérélye ennél.«¹⁾ De talán az egészről is nem szükség hosszasan szólnom, mert az erdélyi játszószínház története mind ezen eléadott feltételeimet és több ehhez hasonlókat elélegendőleg megvilágosítja és megerősíti.²⁾

Ez röviden Teleki eszmemenete, a ki mindenestre akár Debreczenből, akár Kolozsvárról jól ismerte az erdélyi társulatot, és pedig a legközelebbi pár évből, virágzása idejéből és elméleti általánosságok helyett gyakorlati czél áll szeme előtt, midőn állandó színházat, ennek bő pénzalapot, válogatott műsort stb. kíván. De valljuk meg másrésről azt, hogy a gyakorlati megoldásra egyetlen javaslata sincs Pestre nézve; észrevételeiben egy sincs, melyet előtte számtalanszor el ne mondtak volna s nézetei fontosabb részének leírásában nem volt egyébre szüksége, mint tudni azokat, melyek a színháték állandósítása érdekében épen az ő szája íze szerint Kolozsvárt az alatt történtek, míg munkáját írta, melyekről bíráló buzgalmában nem látszik tudomást venni.³⁾ Ezért habár szava társadalmi állásánál fogva figyelemre méltó s az előítéletek eloszlatására hatott is: ezeknél többet nem is tett, s az ügynek aligha volt odaadó híve.

Kiss János pályaművének III. részében szól a nemzeti játék-színről vagy theatrumról, mint a nyelv kimíveltetésének harmadik hathatós eszközéről; minthogy alkalmat ad a nyelv szépítésére, e szépségeket a közönséggel megismerteti és végre a nyelvművelőket serénységre ösztönzi.

Ő már lelkesedő általánosságok körében marad az e tárgyról szóló pár oldalon; magyar színházi előadást bizonyosan soha sem

1) 207—210. l.

2) V. ö. különben Teleki egészen hasonló természetű kritikáját az erd. nyelvm. társ.-ról 167—9. l.

látott s a lelkes hazafi jámbor óhajlásával elábrándozik a színjáték hatásán az együttes nézőkre, azon a befolyáson és becsültetésen, melyben ez a görögöknél állott, csak fájjalja, hogy ők nem az erkölcsre helyezték a fő súlyt; s aztán felkiált: »Szerentsésnek mondhatnók nemzetünket, ha ezen játékos és elmés népnek hibáit elkerülvén, a mi annak példájában ditséretes, ezt buzgón követné, ha nevezetesebb városainkban nemzeti játékszínek nyitvatnának fel, s azok mind az ártatlan mulatságnak helyévé, mind a nyelv műveltésének eszközévé, mind a jó erkölcsöknek oskolájába (vá) tétetének.«¹⁾

Bizony ezek jó és szép dolgok volnának s midőn felsóhajt, hogy vajha nemzetünk nagyjai partolnák a színjátékot, mintha csak a derék Kulesár s mások eredménytelen sóhajtozásait olvasnók, kik tehetetlen sopánkodással útaltak a fő urak megnyilni nem akaró erszényeire; de kik azért értettek ahhoz, hogy a kicsiny s szerény kezdetet, melyben azonban a későbbi nagy fejlődés csirája benne volt, nagy tekintélyvel megbírálják s tovább is a német színjátékokba járjanak. Itt csak az erdélyi főurak eljárása jöhet komoly számban, mint a kik az elméleti meggyőződésen rég átléptek a tett terére.

Voltak különben a nyelv érdekében más kedvező jelek is. Pest-m. még 1805-ben elrendelte önkormányzatilag, hogy csak magyar nyelvű fölterjesztést fogad el; Gömörm. egy magyar nyelvűvelő társ. érdekében körlevelet intézett a megyékhez s csakugyan történt néhány fölterjesztés e tárgyban a nádorhoz és királyhoz; és bárha e kísérletek sikertelenek maradtak, nem kevésbé bizonyítékai az ébredező nemzeti szellemnek magában a nemzet zömében, az egész nemességben, a mint ekkor az értendő volt s csak is az ily általános föllendülés lehet gyümölcsöző egy oly intézményre nézve, minő a színjáték, melyet bárminő lelkes, de elszigetelt buzgolkodás meg nem gyökerezethet; csak az általános érdeklődés virágoztathatja fel.

Ez az érdeklődés most, 1807 folyamán meg is volt s kivált az első hónapok alatt oly napi bevételeket eredményezett, melyek ma is számot tennének s bármely hazai vidéki színház bevételeit meghaladják. És noha havonként legfőlebb 12 előadást tarthattak,

¹⁾ 147—150 l. Ajánlja Sulzer: Theorie der schönen Künste cz. művét.

bőven volt pénzök, a mi épen úgy elkábitotta őket, mint némely mai vállalkozót s többféle intrigákra adott alkalmat a társaság kebelében és azon kívül. E bevételek 1807 juniusában (9 előadás) 2082 frt 78 krt, juliusban (12 előad.) 2434 frt 63 krt, augusztusban (9 előad.) 925 frt 61 krt, szept.-ben (8 előad.) 19-dikéig 922 frt 14 krt tettek.¹⁾ A mint a részletes kimutatás tanúsítja, ag. elején voltak a

¹⁾ Előadott darabok a jövedelem kimutatásával Ernyitől. *Májusban*: 1. 8-án. Virtus próbaköve. 395 frt 11 kr. — 2. 13-án. Minden lépésben egy botlás. 441 frt 19 kr. — 3. 15-én. Berényi Jolántha. 414 frt 10 kr. — 4. 20-án. Szegénység és nemes szív. 319 frt 41 kr. — 5. 22-én. Papelli. 232 frt 18 kr. — 6. 26-án. Jószívű mezei gazda. (Budán.) 303 frt 50 kr. — 7. 27-én. Elszöktevés. 212 frt 31 kr. — 8. 29-én. Nevelés formálja az embert. 210 frt.

Juniusban: 1. 5-én. Módi szeretők. 306 frt. — 2. 9-én. Minden lépésben egy botlás. 241 frt 41 kr. — 3. 10-én. Mókus. 301 frt 09 kr. — 4. 12-én. Invalidus. 218 frt 51 kr. — 5. 17-én. Természet leánya. 272 frt 20 kr. — 6. 19-én. Zsák meglegte foltját. 239 frt 04 kr. — 7. 24-én. Eső után napfény. 199 frt 19 kr. — 8. 26-án. Erőszak és történet. 240 frt 09 kr. — 9. 27-én. Nevelés formálja az embert. (Budán.) 65 frt 25 kr.

Juliusban: 1. 1-én. Napszámos. 193 frt 09 kr. — 2. 3-án. Második Gaszner. 202 frt 18 kr. — 3. 7-én. Zrinyi Miklós. (Budán.) 306 frt 08 kr. — 4. 8-án. Szerelem gyermeke. 249 frt 40 kr. — 5. 10-én. Bankó czédula. 177 frt 46 kr. — 6. 15-én. Bátori Mária. 310 frt 15. — 7. 17-én. Nagy zürzavar. 202 frt 11 kr. — 8. 20-án. Jószívű mezei gazda. 144 frt 18 kr. — 9. 22-én. Zrinyi Miklós. 222 frt 21 kr. — 10. 24-én. Szerencsétlen házasság. 128 frt 19 kr. — 11. 29-én. Fejedelem titkos utazása. 129 frt 24 kr. — 12. 31-én. Bosszúkívánásból haramia. 170 frt 34 kr.

Augusztusban: 1. 5-én. Jó barátok. 77 frt 02 kr. — 2. 7-én. Becsületre tett fogadás. 93 frt 51 kr. — 3. 12-én. Egymást bosszantók. 88 frt 01 kr. — 4. 14-én. Makfalvi Sarolta. 84 frt 33 kr. — 5. 17-én. Természet leánya. 52 frt 16 kr. — 6. 19-én. Uj emberi nem. 89 frt 51 kr. — 7. 21-én. Postakocsisok. 165 frt 44 kr. — 8. 26-án. Két úr szolgája. 137 frt 32 kr. — 9. 28-án. Embergyűlölés és megbánás. 138 frt 31 kr.

Szept.-ben: 1. 2-án. Nagy atyafiság. 138 frt 14 kr. — 2. 4-én. Nagy zürzavar. 68 frt 55 kr. — 3. 9-én. Megszabadulás napja. 117 frt 46 kr. — 4. 11-én. Eleserélt útiládák. 95 frt 20 kr. — 5. 14-én. Bosszúkívánásból haramia. 113 frt 11 kr. — 6. 16-án. Szabó és ennek fia. 88 frt 50 kr. — 7. 18-án. Siketnéma. 91 frt 08 kr. — 8. 19-én. Regulus. 210 frt 10 kr. (L. Bayer I. 358, 362—3. l. Orsz. levéltár) — 9. 23-án. Katinka. — 10. 25-én. A keleptze. — 11. 28-án. Kapitány br. Vasvári. — 12. 30-án. A sakkfigura. (V. ö. Magy. játéksz. Zsebkönyvecske. Az 1807—8 esztendőkre. 16. l.).

Októberben: 1. (2.) A két férj felesége. — 2. (7-én) Bátori Mária. — 3. (9.) A nagy atyafiság. 4. (12) A szarándokok. — 5. (14.) A férjek ritka orvos-

legkisebb bevételek; de ez nem hozta a kasszát zavarba. »A jövedelem egy kevésbé megcsökkent ugyan, írja Ernyi b. Wesselényinek ag. 10-dikéről; de ennek nem az Actorok restsége, sem a Publicum meguntatkozása, hanem a most uralkodó rettenetes hévség az oka; nints az az ember, aki most a Theatrumba egy óráig folytába kiállhatná a meleget; de mindazonáltal mégis jó jövedelmeink vagynak; a mint az ide zárt cassae reportból kitetszik, Julius Holdnap végével 2085 Rhfr. maradt effective a cassában, (ugyanakkor a pensions-cassában 402 Rhfr volt) adósság pedig egy fél kraitzár sem. Pedig csak garderobra költöttem, miolta Pesten vagyunk, 985 Rhfrtot. A német directionnak a mellett fizettünk már annyit, a mennyivel Kolosvárt vagy Debretzenbe(n) az egész Társaságot el lehetett volna fél esztendeig tartani.« És még mily kedvező volt volna az eredmény, ha nem kell vala tiszta jövedelmök $\frac{1}{4}$ -edét a német directornak adni, mi 1807. szept. 22-ig az eddig kimutatott összegből 2300 írtra ment; bárha különben ez még inkább bizonyítja az eredmény fényességét.

Pedig ezt az eredményt mindössze néhány színjátszóval érte el a társaság, melynek 9 férfi (*Ernyi Mihály, Benke József, András Elek, Kántor Gerson, Kemény János*, (perceptor is 1807. jul. 31-ig), *Magyar György, Némethi Sándor* (perceptor is 1807. aug. 1-től), *Nagy János, Simonffi György*) és 4 nőtagja volt (*Ernyiné, Némethiné* (Szikszai Júlia) s a két ujonnan szerződöttetett leány.)¹⁾ Azonban a két új nőtag már augusztus elején eltávozott, mert nem volt te-

lása. — 6. (16.) A jó tanácsos. — 7. (21.) Minden lépésben egy botlás. — 8. (23.) A kötötők. — 9. (26.) Az arany perezcek. — 10. (28.) Macskási Juliánna. — 11. (30.) Az epigramma.

Novemberben: 1. (2.) A magyar háznép anyja. — 2. (6.) Az indusok Angliában. — 3. (11.) A féligmeddig ittasok. — 4. (13.) Frigyesi Elek. — 5. (18.) Az agyvelő tehetségének jegyei. — 6. (20.) Mátyás király és a kolozsvári bíró. — 7. (23.) A virtus próbaköve. — 8. (25.) Az esméretlen atyafi. — 9. (27.) A rágalmozók.

Deczemberben: 1. (2.) A süketnéma. — 2. (4.) Megfordult a koczka. — 3. (7.) Önönáldozat. — 4. (9.) A mokus. — 5. (11.) A világ hangja és a szív jósága. — 6. (15.) Br. Kővári Sándor. — 7. (16.) A férjek ritka orvoslása. — 8. (18.) Csakugyan vagon még hív feleség. — 9. (21.) L. 6. sz. a. — 10. (28.) A vak szerelem. — 11. (30.) Hunyadi László.

¹⁾ Kisegítő tag volt még *Bakos Márton*, utóbb 1808-tól sugó.

hetségök; Némethiné meg már júliusban kénytelen volt visszavonulni. Szerencsére kisegítette őket néha Rehákné (Moór Anna), ki időnként fellépett; de mert nem tartozott a társasághoz, sokat vexálja őket, jegyzi meg Ernyi, nagy utánajárással »mehetnek mindenkor reá, hogy egyszer-egyszer« játszodjék.¹⁾ Szerződött továbbá Kelemen László húga, *Kelemen* Erzsébet (Csizmazia nevű ügy. neje), ki már az 1791-diki társaság tagja volt; de gyöngé testalkatú, beteges, halkbeszédű nő volt; augusztusban pedig egy Miskoltzi nevű chirurgus vitte oda leányát, kinek első szereplése bámulatba ejtette a nézőket, csakhogy még nagyon kis leányka volt. Így álltak nők dolgában, mert bárha számosan jelentkeztek a belépésre, »morális karakterök« miatt nem vehették be őket.²⁾

(Folyt. köv.)

DR. FERENCZI ZOLTÁN.

1) Levele aug. 10-ről. Zsibói levélt.

2) U. ott.

Bodor Lajos.

(Második közlemény.)

Bodor Lajos rövid életrajza után lássuk immár reánk maradt irodalmi műveit.

Apróbb művein kívül, mint a milyen pl. *Esti dal*-a az Aglája IV. kötetében, (1831.) van egy Pécsi Emillel közösen fordított Sue-féle regénye, *Mathild*, önálló eredeti műve három maradt ránk:

1. Magyar pogán hitregék. Álmos. Kolozsvár, 1842. 8°, 107. és 178-lap.

2. Elet és ábránd. Literaturai tárcza. Kolozsvár, 1842. 8°, 180 l.

3. Duzsárd. Kolozsvár, 1843. 8°, 156 lap.

A *Duzsárd* hátlapján ez olvasható: Legközelebről megjelen *A kobaktanács*, vaudeville, írta Bodor Lajos. Ugy látszik azonban nem jelent meg. Magam nem láttam és sem Szinnyei, sem Petrik nem tudnak róla.*)

Álmos drámai alakban van ugyan írva, de nagy hiba volna drámaként tárgyalni. Valóban, egy dialogizált eposz.

Hogy az eposzi machinát megalkothassa, konstruál magának egy magyar mythológiát. Mivel a görög írók a magyarokat is szittyáknak nevezik, tudvalevőleg sokáig az volt a közzelfogás, hogy szittyá és magyar azonos fogalmak. Manes a nyugoti források szerint tanait Skythiából vette s célja volt a keresztyénséget és parsismust összeolvasztani. Így a manichaeismus szigoru dualismuson alapszik. Bodor tehát Manes tanait vette alapúl. Keresi a magyar krónikákban és néphagyományokban a manichaeismus támogatására szolgáló adatokat, délibábos, bár gyakran szellemes a ethimologizálással, kiterjeszkedve a mennyiben módjában állott, a többi finnugor népek hagyományaira. Nem szabad elfelednünk, hogy magyar mythologia ma sincs, de ekkor éppen csecsemő korát élte e tudomány. Bodor műve, minden hiányossága mellett, úttörő munka. Ipolyi fel is használja, s nem tagadja meg tőle elismerését. Bodor — úgymond — „e téren egy minden tekintetben merész lépést tett

*) Szinnyei József. Magyar írók élete és munkái. I. 1155. l. Petrik Géza. Magyarország bibliográfiája, 1712—1860. I. k. Budapest, 1888. 309. lap.

a tárgynak egyrészt tág felfogásával, másrészt odavetett állításai alig valahol, legtöbb helyt pedig meg sem kísérelt bebizonyításával. E mellett szakadozott, rhapszodikus, sokszor ismét a dagályosba elmerülő előadása lehetett az ok, mely miatt a munka eddig semmi tekintetbe sem jött. "Ipolyi igyekszik belőle a helyest megállapítani és saját*) művébe belé illesztetni.

E terjedelmes tanulmány előrevetése után kezd Bodor *Álmos*-ához. A bevezető ének a *Szittyá-dalár*. A költő célja, hogy a tulajdonképpeni tárgyát megelőző ősmondákat elbeszélje, egy énekbe foglalva. A szittyá dalmok Csabának, a hajnal nemzet hajnalsillagának sírján ülve énekel, kései korban, mikor már ott, hol előbb Manóhit szelleme lengett, most a nép elbérált ajkkal Krisztus vérért issza. Herodotosz közli a mondást, hogy Herakles Skythiában Héla homokján eltikkadva véletlenül oázshoz ér. Egy tündérnő rabbá teszi, szerelme soká ott tartja. A tündérnő három fiut szül tőle. Zithát, a legkisebbiket apja vitte el. Bodor szerint ez a Herakles Chám, a magyarok őse, csak a görög monda bérmalta el. Zithától származik Nimród vadász, Hunor és Magor apja.

Itt elbeszéli a csodaszarvas mondáját. A hun kiszállva, elvész. Az őshazában a magyar tanácstalan él. Kazár megyék csagána elvénfülve, palócz durvulva, úz, jász szétterülve, a kún bérért jár rendet bontani, a székelynek nyoma veszett. De hajnalonta megjelen a berekben egy levante. Barlanghoz jár el, melynek szájánál egy zuhany csillogva omlik alá, harmatporral itatva a rózsákat. Itt mereng s meg-meg jelen előtte egy tündér, a ki tanítja a had és béke titkaira s előkészíti jövőendő hivatására. Ez Álmos, (kit innen a költemény végeig Csabának nevez,) a ki visszaserzi majd boldog Hunniát.

Hadd mondjam el hát az egész mű meséjét, hogy legyen mihez kapcsoljam megjegyzéseimet!

I. *Varázsliget*. A barlangnál Anda tündér gyepre dölve, lábainál Csaba. Csaba szerelmes, lángoló szavakkal kéri őt, hogy mondja meg: mi a neve, neki, kitől üdvösség árad szívére? Megigérvén, hogy nagy tettekre, áldozatra kész, a hölgy megmondja, hogy ő Anda tündérnő. Csaba megsemmisülve érzi magát s szemrehányásokat tesz a tündérnek a szívével való játékért. De Anda biztatólag szól hozzá. Most nincs ideje a siránkozásnak. Legyen csak hű, meg jön a boldogság.

De előbb nagy munka vár rá, hazát kell szereznie nemzetének. Megfogja mutatni az utat, merre kell mennie. Mindenek előtt három tündéردőbe kell behatolnia, hogy elhozza a vasfüvet, fehér kigyót és arany almát. Csaba azt kérdi, hogy ha kiviv mindent,

*) Ipolyi Arnold. Magyar mythologia. Pest. 1854. Kútfők, XXXIII. lap.

remélhet-e többet tőle, mint halandó remélhet? Anda csak annyit felel: remélj! s hosszan szétoszlik a zuhany habpárázata közt. Csaba kértére egy lehelletszerű csókkal érintvén homlokát s újra inti eltűnőben, hogy legyen hű, legyen kész! mindent a szent honért!

II. *Adurkard*. Égő oltár körül nászünnepre gyűlnek. Hülek fia Előd, elveszi a kozár csakán leányát, kit Avar, Nyék és Megyer követek hoztak el. Jelen vannak az atelközi bojárok: Kund, Ond, Huba, Tihót. Áldomás közben a követek kijelentik, hogy csak ánuk nemcsak nőt ad Elődnek, hanem maga öreg levén, lemond az uralkodásról s trónjára hívja őt. Előd előbb vonakodik, de aztán feltételül szabván, hogy a görög császár porázán nem hagyja n épét, elfogadja. Versenydalokban az egyes törzsek, rokonfajok jellemzését kapjuk. Csak Csaba hiányzik az ünneplő körből. De jön anyja, Emő. Fiára fordúl a szó. Szánalommal beszélnek merengő álmairól, titokzatos bolyongásairól. Emő elmondja Csaba (Álmos) születésének ismert mondáját. De fájdalom, az álom nem teljesült be! Csaba inkább bramin vagy fakir, nem hős; elhanyaglik benne a Turul-nemzetség. Csaba jön. Szemére hányják álmataq ödöngéseit. De ő lelkesen beszél nagy céljairól. Fel keli keresni Etele szép hazáját. Mély hittel bízik a dicső jövőben. Hirtelen elsötétül, a menny dörög. Meghökkennek. Csak Csabának láthatólag megjelen egy őszhaju nő, fején áldozó süveg, égi jegyekkel beírt öve térdig lenyúlik, ind talita függ meztelen nyakán, kezében rozsdáette kard. Ő a baskiri Sámán. Etele csodakardját, az Istenkardot hozza. Azt hitték, hogy a hős királylyal eltemették. Pedig kisebb fia Baskiriába menekült vele, hol sámánhitre tért s bújában elhala. Másik fia a Meotisz-tó s Atelvize környékén letelepedvén, Etelvárat s Hunvárat alapította. Az ősz nő átadja Csabának a csodakardot, hogy vitézül hordozza, aztán mennydörgés közt elsülyed. Ujra kiderül. Csaba lelkes, ujjongó szavakban tör ki. A szennyes, rozsdás kardot az oltár tűzébe mártja, hol lánggal égni kezd s tündöklő fényét vissza kapja. Aczélán ott ragyog Adur neve. Nagy álmélkodás. Tihót, Kund, Ond, Tas, Huba felkiáltanak:

Ez napságtól vagy választott vezérünk
S szerencséd bárhová viend, téged kísérvnk!

Csaba felszólítja őket, hogy hívják össze a törzseket. Anyja megáldja. Ő elmegy.

III. *Táltosfék*. Csaba romok, harasztok közt. A roskadt csarnok vaskapujára ráüt a csodakarddal, a mely felnyílik. Ott áll Etele szobra. Csaba leborúl előtte, kéri, hogy áldja meg kardját, adja oda lovát, hogy a vasfű, fehérkigyó, aranyalma felkeresésére indulhasson. Etele övéből egy féket vesz elő s oda adja. Két keze áldólag vállára sudamlik. Aztán a szobor elsülyed vele s egy éktelen sivatagban találja magát.

IV. *Indúló.* A sivatagban boszorkányok tánca, dala. A körül-tánczolt tűz füstjéből előtör a vasfogú bába. A bogrács buzogó levével leönti a boszorkányokat s azok rézlevelű fákká és bokrokká változnak. Maga bukfcenczet vet s eltűnik. A tűzhely elsüllyed s helyén Csaba fekszik, egy halmon, előtte Tomboli, egy női alak. Csaba felebred s bámúl a fák, füvek rőt színén. Tomboli megmondja, hogy a rézerdőben van s azt kérdi: édes gazdám, mit tegyek? Csaba csodálkozva néz rá, hogy mi jögon gazdája ő? Tomboli elmondja, hogy a fék jogán; ő a táltos Tomboli. Ez erdő a réz-királyé, kinek nevével csitítják a síró gyermeket. Hozzá fogja vezetni. De hogyan vigye: mint a szél, a villám, vagy mint a gondolat? Csaba a féket a táltos fejébe veti s az hófehér csikóvá változik. Csaba hátára pattan.

V. *Rézerdő.* A rézkirály érczvara. Sivár kiellenség. A kapuk tárva, senki sem őrzi. Tomboli megmagyarázza, hogy könnyű be-menni, de ki senki sem jöhet. A rézkirály kezével sziklát morzsol, fogát sudar fenyőszállal piszkálja s kiüssza a tengert. Csaba aggódva szól, hogy így a szertelen gödény miatt a jövevény itt étlen-szomjan elepedhet. De Tomboli csenget s pulyák, (törpék,) torzonborz, apró, szikár, csontvázzá zsugorodott teremtesek, étellel, itallal dúsan megrakott asztalt hoznak elő. Csaba megszólítja e nyomorúlt jobbágyokat. De azok csak állatmódra makognak. Ezekről nem tudhat meg semmit, ott hagyja őket. Tomboli asztalhoz ül. A pulyák orcátlanul bizalmaskodni kezdenek, majd ádázttánczba kapnak, úgy hogy Tomboli is menekszik előlük s a pulyák ugrálva utána.

VI. *Börtön.* Csaba egymásba folyó sok kongó szobán áthaladva, a vár fenekén egy roskatag öregre talál, ki trónhoz van bilineselve. Ez *Magura* a rézkirály. A pulyák kötözték meg. Még lábikráit kenék, talpát vakargatták: elaltatták, lekötözték. Szilakká téphetné e hálót, de minden szál oda van gyökerítve vára alapjába, úgy hogy ha széttépné, magára ontaná az egész óriás alkotmányt s ott veszne el. Csaba ajánlkozik megmentésére, ha hálából neki adja a vasfüvet; csak tanítsa meg, miként segíthet rajta. Magura szól: Jótét helyébe jót várj! Ott van egy medencze adj egy pohár vizet! Az első pohár vizre megrázkódik, arcza rózsásabb lesz, veres szakálla tüzesül s derekáról a kötelék lepattan. A második pohárra újra megrázkódik, aszott teste meghízik, a kötelékek czérnaként szakadoznak róla. A harmadik pohártól teljesen szabad. A poharat földhöz vágja, felemelkedik, lelép trónjáról, dzsidát vesz kezébe. Megcsendül a rézerdő szélteben-hosszában. A pulyák seregenként megjelennek s porba hullanak előtte. Magura rárivall Csabára, hogy ő mért nem borúl le, a sehonnai? Csaba vissza felel, hogy még szederjes a keze a békók miatt, mégcsak az imént rimázkodott s ígértett neki, a háládatlan és most leboruljon előtte?! Ő nem

korpáján nevelkedett. Adja oda a vasfüvet! Magura gúnyosan mondja, hogy e pulyák is deli alakok voltak. Ő nyomoritotta meg vasfüvével s változtatja vázzá, húzamos inségben, a mint Csabát is akár kutyává változtathatja. Aztán egy szavára minden pulya külön oszlophoz lánczolódik felségárulásáért, a hol keservesen sajtolódnak s nagy sírásban-rivásban törnek ki. Csaba nem állhatja tovább. Gyülölettel és megvetéssel hányja szemére, hogy e szegény testvéreit álnokul megejtette, legázolta s véresverejtékükön, nyomorukon épül hatalma. Törpévé tette ez óriásokat, ostoba barommá Isten okos lényeit. Nem undorodik-e meg saját magától? Magura fenyegeti. De Csaba nem mozdul, követeli a bitangolt vasfüvet. Igénye támogatására felmutatja Adur kardját. Magura szájaskodik, hogy zsebébe dugja, térdével a hold szarvába rugja, földmarkolja, négybe szeli vagy nyakig földbe czövekei. Csaba kardot ránt. Elszeli előbb fellábát a küzdelemben, s Magura nem adván meg magát, elszeli másik lábát, majd félkezét, s másik kezét is. Magura átkozódik, hogy darázs-fészek váljék Csaba szemegödreből, varjak kárognak agya velején. Mi ördög hámorából került átkozott kardja van, hogy így torzsává aprítja? Csaba a vasfüvet kéri. Magura irgalomért esedezik. Oda adja a vasfüvet, kérve, hogy rakja össze őt s forrassa meg vele, Csaba átveszi a vasfüvet. Élni hagyja Magurát, de csak jelen alakjában, hogy ne árthasson többé senkinek. A pulyákat lelkes beszédben felszabadítja, kik tündérékké válva boldogan kiáltják: szabadság!

VII. *Ezüsterdő.* Könyvtárban és természeti csodák tárában van Csaba, egy gardiák, vajakor, egy villi. Beszélgetnek mystikus, magikus dolgokról. Megjelen Bál a lidércféle ezüst király. A vajakor egy font új varázkövet kér, mely szerfelett kapós az emberek közt. A gardiák szüette könyvek porától senyved, lépe kóros; mája, a holdon lakó Ciondorához akar menni, hogy gyógyíttassa magát; meg a tejút is jól tenne. Ma indul Gönczöl, holnap este a Fiastyúkhoz száll. Vesse rá Bál keresztbe bélyegét, hogy a Kaszás ne vámolja el tőle a sinkót s rossz lebernyegét. A villi azt kéri, hogy érintse torkát, hogy váljék ezüstté; versenyre kelhet majd a csalógánnyal. Kérelmököt megnyervén, sorban eltávoznak. Csak Csaba marad, ki a fehér kigyót kéri, Bál felnyit egy rekeszt, hol kigyók nyüzsögnek, süvölgenek, gyémántot fújnak. Csaba kértére megmagyarázza, hogy melyik miféle. Egy csomó symbolikus magyarázat s bölcselmi eszmék fejtegetése. Csaba kikel Ezüstország nyeglesége s lidércz eszméi ellen. Követeli a fehér kigyót. Bál meghökken, hogy mi lesz belőle, eloszlik a sötétség, anyja a hitnek s tiszteletnek. Hová lesz a népek függése, erény, kegyesség, ha széttépik a százados szent mesét? Csaba bátran mondja, hogy akkor világozóság lesz. *A hétfej* elsápad visszazúgván: világ! Bál

megrendül e szóra s Csaba ellen szólítja Ezüstország csodáit. A fejek felgyúlnak, a kígyók a terem recsegő oszlopaíra rohannak. Csaba érzi, hogy e szó a Bál halála. Ismétli, utána a hétfej is. A földből füstfelleg omlik ki, égő koponyák, sustorgó kígyófejek tűzesőt ontanak; az egész csarnok remeg. Bál elsápad, égő mészkővé válik, átkozva Csabát. Ez a haldokló Bálnak még egyszer oda kiáltja: világ! mit a hét fej utána zúg. Nagy robaj, minden halomba dől. A sötét füsttömeg hajnallá derül. A csarnok helyén liget virul, közepén oltár. Csaba reá támaszkodik s az oltárról egy fehér kígyó fűződik karjára.

Hátul várakozva áll Tomboli. Csaba lelke örömben úszik, hogy övé a szép ezüst kígyó, eltűnt az éj, virrad. Tomboli kérdi, hogy mit kíván még? Mire Csaba azt feleli, hogy el az utolsó próbára, az aranyerdőre.

VIII. *Aranyerdő.* Egy tündérnő meg a vasfogú bába együtt ülnek. A tündérnőnek rossz sejtelmek vannak s kéri a vasfogú bábát, hogy jósoljon tenyeréből. Ez elmondja a kiolvasó gyermekversikék mintájára készült varázsigéket s megjósolja, hogy egy szittyá kalandor már megrabolta a rézerdőt, s leverte az ezüstkirályt. A tündérnő nevet: a kit erő nem tudott, csel ejtse verembe! A vasorrú bábával öntést, aranyvizet készített. Bűvös kertet varázsol. Csaba viaszszobrát a holdvilágra teszi s Ciondorát, a bájos tele holdat kéri, hogy segítse őt, olvassza meg e szobrot, hogy olvadjon érte maga a szittyá vitéz. A varázslat sikerül, a szobor elolvad. Erre a tündérnő pávaktól vont aranykólyába ül.

IX. *Tuba leánya.* Tomboli, mint fiú. Tündérlányok incselkednek vele. Csaba megjelen, magasztalva e gyönyörű helyet. Egyik tündér jelenti, hogy úrnője a lugasban vár rá. Csaba bemegy s egy arany almát kér a szent Tubafáról. A tündérnő örömmel belé egyezik, hogy szakítson egyet a fáról, csak hogy egy másikat szakítson neki is, mert nőnek hozzányúlni tiltva van. Pedig az alma örök szépséget kölcsönöz. Csaba leszakít egy almát. De erre a Tubafa elváltozik, csak egy villámsujtotta tőke marad helyén. A tündérnő csábítja Csabát, hogy maradjon nála, legyen az övé. De Csaba hű marad Andájához. A tündérnő kéri, hogy legalább igyék egészségéért. Serleget nyújt. Csaba iszik, de az ital égeti vérét, áthat csonton, velőn. A tündérnő pálczájával megüti a Tubatőkét, vizár hömpölyög elé, csónakba ülnek. A tündér búbájosan énekel s Anda vonásait igyekszik magára öltetni, mire Csaba egy perczre megdöbben. A tündér észreveszi Csabánál a kis fehér kígyót, elkéri egy pillanatra s elrejtí. Csaba nézi az árban úszó tündéreket, de látja a rémeket is. A tündérnő tovább enyeleg, Csaba csalmáját fejébe teszi. Csaba ki akarja venni belőle a vasfüvet, de a tündér azt mondja, hogy ne bántsa, jól áll rajta. Az almát is kiragadja kezéből. Feltűnően

kezd hasonlítani Andához. Csaba eseng: mondja meg, tréfa ez, vagy valóság? A tündér csak enyeleg s a vasfüvet, fehér kigyót, arany almát a hullámokba dobja. Csaba levágja az Adur karddal. A csónak szétörik és elmerülnek.

X. *Halálujítás.* (Zomotor.) Ez ének az eszméletlenül hulláragadta Csaba álma. Holdvárosban ül Ciondora, a hold tündére, ragyogó trónuson. Körüle: Parank, a mennyei parancsok hordozója; Zakla, az Ahrimann teremtette gonosz tündér; Joel, az Ormuzd alkotta jóságos tündér; Gyémánthős, a harczos tündér. A költő szerint Ciondorának 12 csónaka van, mely a holtak lelkét a holdba viszi. Ott a világtavában megmozsdítja, honnan Adur udvarába, a naphoz mennek s megtisztulnak. Az őstündérek beszélgetnek az emberek sorsáról s Gyémánthős szavaira Ciondora elbocsátja őket, hogy borítsa fátyol a múlt viszályait s kegyesség sugálja a jövő tetteit. Csaba öreg vak koldus, tántorogva keres egy padot, hová leülhessen. Dalában búsan panaszkodik sorsáról. A levegőben megjelen Érd, a becsület tündére és Sphinx a csillagok őre, diadalmi dalt énekelve. Csaba lelke egy pillanatra megremeg az örömtől. A tündérek eltűnnek. Itt egy csomó kép tűnik fel a jövőből, meg nem magyarázható czélzattal, mert Csaba további cselekvényére nincsenek befolyással. Jönnek a gyászmagyarok saját százalmas sorsukról koldusdalt énekelve. A kapu előtt lehevernek. Aztán érkeznek a keresztések, bánjokkal, hallelujázva, Majd a tetemre hívó nándor. A vértanúk. Szüzek. Papok. Markalf és Beczkó udvari bolondok. Velenczések. Sárkánylovagok, nagy mesterökkel. Tizedrend. Zászlós-nagy. Aztán Loyola, az ördög martyrjai. A fogoly, a gályarab, az élve eltemetett, a máglyán veszett. Jön szatócs. Egy vén kufárné, a ki varázsszereket árul. A kalmár. Örmény. Mind jellemző panaszos vagy gúnyos dalokat énekelnek, dialógizálnak magukról, sorsukról. Anda virágárusleány képében. Meglátja Csabát, részvétellel szól hozzá. Tatárok rohannak elő, várbevételre rontanak. Aztán törökök.

Anda megakarja menteni Csabát, avval, hogy virágaival takarja be őt és magát. Ujra jönnek a gyászok, a kik a leányt féltik. Csaba nem remeg, nincs mit vesztenie. Janicsárok sietnek elő s rohanuak tova. Rabló labanczok. Csabát le akarják szúrni, Andát elhureczolni. Anda igyekszik szívöket könyörületre bírni. Kuruczok a labanczokra törnek. A gyászok unszolják Andát, hogy most meneküljön, Anda Csabát, hogy vele menjen. Nem bírják lábai, Anda hiába segíti. A bevett várból jajgató nők menekülnek. Anda biztatja Csabát, hogy atyjához, Ordashoz viszi, a ki nagy búbajos, meg fogja gyógyítani. Csaba nem bír menni, nem is akar; hadd vesszen el! Anda inkább vele óhajt veszni. A város falai halomra dőlnek, bástyáikon megjelen a félhold s a török diadaléneket zeng. Rabló kuruczok törtet-

nek elő. Labanczok osztoznak a lopottan. Csaba látva, hogy ügyet se vetnek rá, a bástyára akar hatolni, hogy a mélybe vesse magát, Anda utána, hiába a gyászok részvéte. Mokányok jönnek, utánok más parasztok, a szatócsot közre fogva. Eltűnnek. A romok fölött daloló villik kartánca. Csaba a romok tetején sorsát siratja, honára, övéire s kedvesére gondolva. Csak az a tudat vigasztalná, hogy Anda nem volt hűtelen, nem csalta meg! Anda elé borúl, hogy mondjon egy vigasztaló szót a feltámadásról, jövő boldogságról. Felelete nem elégíti ki. Megátkozza őseit, szüleit, hazáját. Felemeli Adur kardját, hogy Andaba üsse. Nem bírja. Ahrmant hívja segítségül. Anda megismerteti magát, szerelméről biztosítja. De Csaba őrvöng, nem hisz, a mélységbe taszítja s a kardot utána dobja. A mélyből hallszik: Csaba, Csaba! Fenn a hurik dala hangzik. Csaba a mélységbe veti magát. Erre átváltozik az egész hely. A romok helyén egy barlang támad. Középen áll Etele szobra, előtte Anda térdepel. Csaba egy omladékon hever eszméletlenül. Anda kéri Etelét, hogy támassza fel kedvesét. Adur kardját melléje fekteti. Etele oda lép, meghajlik, lobogóját reá teríti s szól: Támadj fel!

XI. *Támadat.* Sziklás tópart, a háttérben rónaság. Csaba egy hanton alszik. Mögötte Tomboli, a táltos csikó legelész. Tündérek látatlan kara ébresztődalt énekel. Csaba felébred. Nem tudja, mi történt vele; töpreng. Monologjába a viszhang kötekedve folyvást beleszól. Észre veszi Adur kardját s Tombolit. Tomboli elmondja, hogy mikor a pokolfoganta tündér vele együtt az árba fúladt, egy galamb szállt a víz szívére s rajta úszó vasfüvet felvette. Alig nyeli le, egy eszterág vált belőle. Csak ott kering, s meglátja a nádhoz fűződve a fehér kígyót. Elnyeli, lánynya változik, lebukik a víz alá s felhossa az arany almát. Kilép a vízből puha pázsitra, megpihen bokrokkal körzött barlangban. Az aranyalmát ketté töri s belőle arany ruhát, czipőt s egyebet vesz elő. Gyorsan felöltözik s az almát összecsapja. Arany hintó terem elő táltos lovakkal. A lány a hintóba ül s elvágtat. A nagy víz árja lepad, a gonosz tündért örvényébe rejti, Csaba dermedt testét kivetette. Senki sem sejtjené, hogy föléled. De végre valahára fölébredt. Tomboli honfiáról, övéiről is jóhírt mond, kik Csabát várva várják. Csaba örül, hogy csak álmodá mind a szörnyet s felkiált: jerünk, jerünk!

XII. *Barangok.* Zoarhely előtt Garambasa és Uzd küzd, de kardjuk kiszökken kezökből. Előd jön sergével és felkiált, hogy horam palóczok és úzok rokonok, kimélték egymást, ott a közellenség: a besenyők s az oroszok. Kibékülnek. Előd lelkesedve szólítja őket nagy csatákra.

XIII. *Végezet.* Kevevár alatt Kund, Ond, Huba, Tihót, köröslég ülnek köveken. Hülek áldozik, Emó előtte. Hülek elmondja, hogy az Uralról s Kaukazusról leköltöztek; Arál, Meotis, Kuma,

Atel s a Don folyó mögöttök, már Kevevárig jöttek. Várják Csabát, a menny kedveltjét. Emő azt hiszi, hogy még sok idő telik belé, míg abba a zugolyba érnek, hol rokonuk, a maroknyi székely nép lakik. De Hülek remélve szól, hogy hátha épen most érkezett el ideje! Csaba belép: Igen, most ideje! Mindnyájan örülnek s kérik, hogy beszéljen. Csaba elmondja röviden kalandjait, s hogy mikor végre a táltosra ült, hogy vissza térjen, útközben szittya ének üti meg fülét, körülveszi ujjongva a székely, ünneplik megjöttét, hogy egyesülend Erdély s Magyarország. Hülek jelenti, hogy Csaba isteniekben vala elrejtve s ezután nagy álmai jeléül késő századokig Álmos legyen neve. Mindnyájan üdvözlik Álmost. Előd 9 kozár megyével, a haram \approx 7 kun sereg egyesül vele, hogy elfoglalják Etele örökségét. Álmost fejedelemmé választják, Oleg, Lodomár és Halics nevében, élelmi szereket ígér s biztos vezetőt e havasokon át. Kevevárat s vidékét ott hagyják neki. Véroket egy edénybe csorgatják, megesküsznek. Hülek a vért az oltár tűzére önti. Törvényeket hoznak. (A vérszerződés). Emő nőt szeretne fiának. Álmos vonakodik, él egy kép szívében, de álom csak! A törzslők is kívánják, hogy Álmos megnősüljön, hogy magva ne szakadjon a Turul családnak. Álmos megadással készül belé nyugodni sorsába. Emő azt mondja, hogy sátrába szállt egy szép galamb, az tán megvigasztalja, szeméből új hajnala derül. Álmos búsan feleli: soha, soha! De mindegy! add kezét! akárki, hitvesül veszem. A kis dalos Zoard és Kadosa, nyoszolyó leányok kíséretében, lefátyolozott leányt vezetnek elé. Álmos búsan áll. Anyja hiába nógatja, hogy ölelje meg aráját, legalább nézze meg, emelje fel fátyolát. Anda! Álmos boldog. Anda enyelegve adja át nászajándékul a megszerzett vaslövet fehér kígyót és arany almát. A mátkapárt éljenezve pajzsokra emelik.

Látjuk, hogy az egész jól van kigondolva. A krónikában kevés adatot találhatott Álmosról, de a népmesék modorában, a saját inventiójából kikerekítette. Egész érdeklődésünket leköti a hős iránt, a ki mindig előtérben van. Verselni is jól tudna. Csak túlságos symbolismusa s helylyel-közel dagályossága teszi az előadást sokszor homályossá. Legnagyobb baja pedig, hogy elragadja a szóújítás dühe s használ nyakatekert érthetetlen szavakat. Ezért nem igen olvasták s a kik olvasták sem méltányolták. Így tudom, hogy az *Induló* című ének boszorkány-jelenete, mely emlékeztet Shakspeare *Macbeth*-je I. felvonásának első színére, arra szolgált, hogy egyes sorait idézzék társaságok mulattatására, a költő csúffátételére. Nem egy mondása ily módon egészen közkeletűvé vált. Akárhányan ma is tudják a Rikolics mondokáját:

Böm, böm, böm!

Erdőbutyka jön stb.

Igaz, hogy ezek így kikapva az egészből, bambaságok. Pedig az az egész jelenet jól van kigondolva, csak nem egészen jól megalkotva. Különben is epizod-jelenet s nem méltányos ilyen részletért elítélni az egészet.

Az *Élet és ábránd*-hez függetlenül csatolt *Literaturai tárczák*-ban, *Álmos*-ára vonatkozó öt kis cikket közöl a költő. A Dudva Pál antiquarius szájába adott levélben összegezi az *Álmos*-ra vonatkozó gáncsokat: hagymázos phantas-magóriák; szabadelvű szónoklataival lázít, elégedetlenné teszi a nyugodt népet; rémeket lát; megtámadja a keresztyénséget s Voltairenél is elvetemültebb; szenteket, martyrokat, szerzetet, királyt, jobbágyot, alkotmányt, erkölcsöket rendre kipuródizál, fonóházakból szedegetett triviális elméskedéseivel, fül nem hallotta exotikus műszavaival, érthetetlen egérfarknyi verseivel. Hozzá kegyetlen satyrát biggyeszít a magyar könyvek sorsáról s mellesleg az antiquáriusokról.

Egy másik cikkelyben Schedel bírálatára sarcasticusan felel. Nagy szerencsének tartja, hogy őt, az ujdonsült író, a ki czéhbeli mesternél nem inaskodott, nem fordított sem *Haramiákat*, sem egyebet, nem írt lessingi és schlegeli leczkéket *Zalán futásáról*, a ki nem diplomás orvosdoctor, nem vasgyűrű Toldy, a literaturai vasgyűrűsnak sem titoknoka és kulcsára, arezúl legyintette, s evvel az irodalmi leventék sorába iktatta. Majd bosszantja, hogy Schedel a szavakba kapaszkodik mondván, hogy tündérmű rossz szó, mert annyit jelent, hogy tündér műve. Dudva Pállal magyaráztatja Schedelnek, hogy a szó összetétel törvény szerint a mint a vas-kemence nem a vas kemenczéje, faló nem a fa lova, tündérmű sem tündér műve, hanem tündéries mű. Schedel is azt írja zseb-szótárában a tündérről: Zaubersch, Feenhaft, die Fee. Az utolsó cikkelyben kifakadva a kritika ellen, azt mondja, hogy ma már csak műértők s könyvismertetők nem olvassák, a mit kritizálnak. De nem is a kritikus alapítja meg az író hitelét, nevét. Idézi Bulver szavait, a ki pályája kezdetén egy biztató szót sem kapott kritikusaiktól.

(Folyt. következik.)

DR. VERSÉNYI GYÖRGY.

Észrevételek

Hasdeu «Stratum és substratum» cz. tanulmányára.*)

Hasdeu Bogdán, a román tudományos akadémia 1892 (ó-stilsz.) márczius 27-iki ünnepi ülésében a *Balkáni népek genealógiájáról* olvasott fel egy tanulmányt.

Hogy miként csinálódik Romániában a história, azt *Hunfalvy Pál* óta állandóan tapasztaljuk és *Hasdeu* jelen tanulmánya is igazolja, de igazolja főképp (a miről Román Sándor a fordító nem tett említést) az az öt térképvázlat, melyek *Hasdeu* tanulmányához mellékelve, még leírásánál is világosabban szembeállítják az ő új elmélete magyarázatának foglalatját.

Az első ezek közül a Balkánfélsziget III—VII. századi néprajzi képét tünteti fel három színnel, úgy, hogy a mai Albánia és Epirus helyén laktak az albánok, a Balkántól délre, le egész Görögország déli csúcsáig görögök, a többi területen pedig, beleértve a mai Boszniát, Montenegrót, Szerbiát, Bulgáriát, az Oltmelléki u. n. Kis-Oláhszágot s hazánkból a hajdani Szerémséget és a Dunától északra a temesi bánságot mind oláhok, románok laktak volna. Egyéb népeket nem akar ott látni, mert azok fölé — szerinte — „a latinok helyezkedtek el, a kiből a románok új-latin nemzetisége keletkezett.“ De, hogy az miként történt, azzal (bőbeszédűsége mellett is) adósunk marad. Hát mikor és hogyan történt ez az *elhelyezkedés*, melyről a történelem semmit sem tud? Hol van az ugyanazon területen lakó mai népek nyelvében a tulnyomó latin elem, vagy nyelvtani hatás?

Hogy a román nyelv szláv szókincese eredetét megmagyarázza — rámondja, hogy a latinok elszlávizáltattak. Feledi azonban, hogy egész nemzeteket nem lehet úgy elszlávizálni, vagy más nyelvre szoktatni, hogy eredeti nyelvének legalább nyelvtani sajátosságait meg ne tartsa. Ezt számos példa bizonyítja. Maga az is, a mit szerző kerül és restelni látszik megemlíteni, hogy a román nyelv csekély latin

*) Lásd *Hasdeu*, e Román Sándor által fordított tanulmányát és *Marczali Henrik* reávonatkozó történeti észrevételeit a „Budapesti Szemle“ 1894 júliusi füzetében.

szókinése mellett, ott van a tösgyökeres *albán gramatikai szerkezet*, a mint Réthy László is szépen kimutatta. S ez megvan mindenütt, a hol csak oláh lakik és oláh nyelvet beszélnek. Hiába erősíti, hogy »a latinok szlávizálásából — csak a dáciai románok vonták ki magokat, ismételjük még egyszer, csak is a dáciai románok« ; hát mit keres ezek nyelvében is az albán nyelvtani alak és a szláv elem — mert azt tagadja, hogy Dáciában szlávok is laktak volna. Hogy felel ez meg az ő északról délre való költözködési elméletének ?

A második térkép-vázlat a szerbek és bulgárok VII. századi *népvándorlását* mutatja. E szerint egy csomó cseh lejött a Balkán-félsziget északnyugati felén élő illiro-latinok közé (holott az előbbi térkép e helyére rumunok vannak ültetve) s őket szlávizálva átalakítottak szerbekké; a Dunától délre eső területen lakó meso-latinokat (hol az imént szintén romanokat lakatott) a lengyel, litván és rutén csapatok alakítják át bulgárokká. De, mi kényszeríti e szláv népeket addigi hazájuk ily tömeges elhagyására ? Mindez csak Hasdeu költözködési elmélete bizonyítására van így kitalálva, s a bulgárok és szerbek bizonyára nem köszönik meg letelepedésük ez erőltetett magyarázatát.

A III. melléklet származási vonalak közt jelzi a szerbek és bulgárok helyzetét a szlávok közt. A IV. térképmelléklet címe: *A románok kiűzetése Pannoniából a magyarok által a X. században*. Ezt már megczáfolta Marczali, s itt csak jelzem, hogy élénk piros nyilak mutatják az irányt, melyben a románok kénytelenek voltak szétoszlani, Erdély és Biharmegyéből le a Balkán-félszigetre, hogy a macedo-románok ágát, Isztriába, hogy az isztriai románok, és fel Morvaországba, hogy a moravo-románok ágát megalapítsák. Ez is új elmélet Hasdeunál, mert nem régen még úgy magyarázta autochtónságukat, hogy a magyarok beütése (!) által háborgatott Gyélu, Mén-Marót és más oláh fejedelmek (!) a Kárpátok mélységeibe huzódtak és ott alkottak külön kenézségeket. Mily egész más, tiszta, érthető képet ad ezzel szemben a *Dr. Réthy László* művében található *térrajza* az oláh vándorlásoknak, a mely szerint — természetesen Hasdeuval ellentétben — a mai albánok területén lakó románok délről-északra, a hegyes vidékre a lapályokra ereszkedtek alá nemcsak a Hasdeu által felhozott helyekre, hanem még a mai Bessarábiába és a Fekete-tenger északi részén, a Kaukasz nyugati lejtőjére is.

Az V. rajz végül Hasdeu okoskodása eredményét tünteti fel a *Balkáni népek genealógiája* című vázlaton, jelezve, hogy a dáko-latinokból a különféle helyeken: románok, armánok és rumerek lettek.

Még csak a tatárokról legyen szabad egy pár oly adatot felemlítenem, melyet Marczali nem ismerhetett. Hát bizony egész Dob-

rudzsa tatár lakosságú. Meglepett, mikor tavaly ott jártam, hogy egész tatár falvakat lát az ember, melyekben erősen foly az asszimiláció, a mennyiben Dobrudzsa organizációja alkalmával oláh falusbírók és tanítók kaptak, de azért saját szokásaikat, templomait is megtartották, s az oláh nép nem idegenkedik tőlük.

Románia 1890-iki népszámlálása szerint Dobrudzsában 25,000 tatár volt; a helységnevek pedig mind török-tatár hangzásúak. Még jellemzőbb azonban, hogy nemcsak Dobrudzsában (melyről azt mondhatnók, hogy végre is csak 1878-ban került Romániához), hanem az ország többi részeiben is sok helynév mutat az illető helyek egykorú tatár lakosságára.

Jelenleg nincs kezemnél újabb helységnévtár, csupán D. *FruDESCU* 1872-ben kiadott topográfiai és statistikai oláh szótára; de ez is elég. Hasdeu merész állítása megczáfolására, mert ebben *nem kevesebb, mint 33* »tatár« jellel alkotott helynév fordul elő. Például tisztán *Tatár* nevű falu van Braïla, Práhova, Rimnik-Szarát és Jassi megyében; *Tatár* nevű tó van Braïla, hasonnemű hegy Práhova és patak Buzeu megyében. Aztán van *Tatárka* nevű falu és erdő; *Tatarán* néven 8 község; *Tatareseni* néven kettő; *Tatarei* kettő, *Tatarest* négy község, *Tatarus* pedig kettő a moldvai részekben. De van még egy *Tatárhavas* Práhova megye Kárpátjaiban, *Tatár Bunár* Beszarábia határán, stb. Hát mit bizonyítanak e mai napig használatos régi tatár helynevek, melyek — érdekes — *tíz kivételével*, mind a tatár nomádizáló természetének megfelelő sík területen Havasalföldjén fordulnak elő. Bizony tatárok laktak e helyeken, s innen kerültek ki századokon át Hasdeu „lapított orrú alakjai“, kiket nem szívesen lát oláh honfitársai közt. Az erős nemzeti román kormány alatt egy-két nemzedék múlva a dobudzsai tatárok is beolvadnak majd a népbe, s az oláh hisztorikusok akkor boldogok lesznek, hogy nem lesz elméletet czáfoló tatár az egész országban — még irmagul sem!?

S »hol vannak ma a moldvai kunok?« kérdi merészen Hasdeu, jó szerencséjében bízva, hogy senki sem czáfolja meg. Hát fel fogásunk szerint, *a kunok egyrésze ma is él a moldvai csángómagyarok vérében*, kiket utódjaiknak tartunk, *nagyrésze pedig asszimilálódott, beolvadt a túlnyomó románok közé*, s valóban »ott van Hasdeu tulajdon nemzetében«. Hisz a kunok neve ma is él az ország számos helynevében, a mi tudvalevőleg leginkább fenntartja egy beolvadt nép emlékét.

Lássuk csak. *Komána* község és monostor van Vláska megyében, *Komanák* Práhovában, ugyanitt *Komaneánka*; *Kománka* van négy község és egy erdőnév; *Komanest* öt Moldovában és 5 Havasalföldje területén; *Kománi* hatszor fordul elő, mint falu, erdő, vagy pataknév. De van *Komanicza* falu, s a mi még jel-

lemzőbb: *Kunga* nevű halom Jálomicza megyében, *Kunest* néven 3 falu ugyanott, *Kuneásza* Gorzs megyében és végül *Kunduk* patak és tó Belgrád mellett, az Alsó-Dunánál. Ezek is majd mind Havasalföldjén vannak mai napig is, a hajdani s ma már az oláh-ságba olvadt küntelepek beszélő emlékeiként.

Ime; így tűnt el a tatárok és kúnok megjelenése »múló szél-vészként«, *nyomot sem hagyva maga után* -- mint a hogy Hasdeu (román egyetemi tanár) legújabb munkájában hirdeti! ? ¹⁾

VERESS ENDRE.

¹⁾ Érdekesnek tartom megjegyezni, hogy a komolyabb tudományos irányban kritikai alapon dolgozó romániai tudósok magok sem méltányolják Hasdeu e legújabb politikai tendenciával írt elmefuttatását. Legalább előttem úgy nyilatkozott egyik bukaresti egyetemi collegája (Hasdeu e munkájáról beszélgetvén), hogy ők ezt komoly tudományos munka számba nem is vették, mert náluk minden szakember jól tudja, hogy ez, miként Hasdeu (a különben nagy tudományú nyelvész) legtöbb munkája politikai tendenciával, a pillanatnyi effectus kedvéért, a nagy közönség tetszése megnyerésére, szóval népszerűség hajhászása czéljából íratott, s hogy ez az áltudományos irányzat, állítólag, már náluk is lejárában van (?) Kérdésemre, hogy hát miért nem kritizálják és czáfolják meg ők maguk az ilyen tudományoskodást? azt felelte, hogy náluk kritika nincs és ők magok, mint collegái, nem tehetik olyan népszerű veterán íróval szemben. Annál inkább kívánatos, hogy a mi oláhul értő írónk figyelemmel kísérjék a román iródalmat. Mi a minket érdeklő munkák ismertetésének mindig szívesen nyitunk tért.

SZERKESZTŐ.

Irodalmi Szemle.

Ethnographische Analogieen.

Ein Beitrag zur Gestaltungs- und Entwicklungsgeschichte der Religionen. Von Softe von Torma. 127 idommal 8 táblán. Jena, H. Costenoble, 1894. 8-rét 76 lap. Ára?

Régen volt, a harminczas években, a mikor mint még fiatal gyerekeknek egy német ifjúsági folyóiratban egy czikk jutott a szemem elibe, a melynek a szerzője egészen komoly arcczal és meglehetősen széles alapú tudományos készüllettel azt vitatta, hogy I. Napoleon soha se létezett, hogy a róla szóló történelem nem egyéb, mint az Apollomithosz paródiája, a mit már maga a Napoleon név is mutat, nem levén egyéb mint az Apollon név változata. Azután vonásról vonásra elbeszélvén Napoleon hadjáratait és politikai szereplését, rendkívüli elmésséggel mutatja ki, melyike e tényeknek az Apolló monda melyik szakaszának elváltozott tükörképe.

Mi, a kik úgy szólván még kortársai voltunk Napoleonnak, a kik számos embert ismertünk, a kik Napoleont saját szemökkel látták, a kik magunk láttuk özvegyét és fiát, természetesen nem láthattunk egyebet abban a czikkben, mint egy humoros elmefuttatást, a melyen jól elmulattunk. De tegyünk most egy hatalmas ugrást à la Flammarion!

Jelenleg folyó időszámításunk ötezredik évébe helyezkedjünk:

Európa térképe aránylag keveset változott, de a világrész arczulata mégis egészen más. Oriási forradalmak, természetiek és embercsináltak, mindent felforgattak; a voltat elpusztították, újat állítottak elé. Begyepesedett romhalmazok alól kiásott töredékes maradványokból sikerült kibetűzés és okoskodás útján egész bizonyossággal kideríteni, hogy több mint háromezer évvel azelőtt azon a területen, a mely az Atlanti oceán és a Rajna völgye közé esik, egy magas míveltségű (már t. i. korához képest) és elég hatalmas nemzet lakott, a mely magát francziának nevezte, és a mely abban a korban sok tekintetben vezérszerepet játszott. Egy bizonyos, pontosan már meg nem határozható időben volt e nemzetnek egy Napoleon nevű uralkodója, a ki stb. stb. (Itt következik aztán Napoleonnak vázlatos életrajza, a menynyire t. i. a töredékes és hézagos emlékekből össze lehetett állítani).

A nevezetes felfedezés nagy érdeklődést kelt. Ismét sikerült fényt deríteni az ókor történelmének egy homályos korszakára. A szép eredmény serkenti a buvárokat. Minthogy egy csonka írat említést tesz róla, hogy a francziák Napoleon tetemeit mintegy husz évvel halála után elhozták Szt. Helena szigetéről a hazájokba és Páris nevű fővárosukban az Invalidusok (rokkant katonák) domjában egy pompás síremlékbe helyezték, megindul a tudós nyomozás. Hol van Szt. Helena szigete? Hogy és miért jutott oda a franczia uralkodó? Hol volt Páris városa? Ha csakugyan ott volt, a hová a hagyomány helyezi, melyik részében volt a rokkantak dómja? A kiásott épülettromok melyikére lehet a legnagyobb valószínűséggel rá fogni, hogy ez az? Szóval, roppant tudományos készültséggel folynak a vitatkozások, legalább is tíz tudós bizonygatja, hogy valahára sikerült neki minden kételkedést kizáró határozottsággal megtalálni a valót (vesd ő. az Árpád sírja keresését és a fejr egyház után való kutatást).

A mikor már éppen fogyatéknak vannak azoknak a szitkoknak és gúnyveveknek, a melyekkel a különböző vélemények képviselői megszokták tisztelni egymást, mint egy tüzes bomba sújt közikbe egy új felfedezés. A Duna mentén egy nagy földmunka kivitelénél husz méternyire a föld színe alatt egy nagyszerű épület romjaira bukkannak, a melyek között egy tetemes nagyságú terem csodálatosan úgy temetődött be, hogy még a tetőzete se omlott be (vesd ő. a Livia fürdőtermét Rómában a Palatinusba). Ez a terem, úgy látszik, valamikor könyvtár volt, mert teli van többé kevésbé elmállott könyvekkel. Egy ilyen könyvmaradvány közepén talál egy kutató buvár egy csaknem egészen olvasható értekezésre, a mely a legnagyobb valószínűséggel abból a korból származik, a melyre a történelem a Napoleon életét helyezi, és ez az értekezés hiteles adatokra hivatkozva alaposan kimutatja, hogy az a Napoleon nem is létezett soha, életrajza csupa koholmány és nem egyéb, mint egy őskori hitregebeli egyik istenségének (tán a nap istenségének?) jelképes átídomítása (vesd ő. Tell Vilmost).

Elképzelhetni, hogy az olvasó közönség goldolkodó része már most tisztában lesz arra a kérdésre nézve, hogy létezett-e csakugyan az a Napoleon, vagy sem?

Az olvasó (már t. i. a mai olvasó, a ki ezt a nyilatkozmányt méltónak fogja tartani az elolvasásra) méltán kérdezheti, hogy hát mit következtethetni az eddig elmondottakból?

Hát bizony csak azt, hogy nagyon csinyján kell bánni azokkal a tünetekkel, a melyeket analogiáknak nevezünk.

Nézetem szerint háromféle analogiát kell megkülönböztetnünk, u. m. :

a) Természetes analogiát; ezen azt a fajtát a hasonlatosságnak értem, a mely a természet törvényét követő fejlődés folytán önkénytelenül áll elő annál a tagadhatatlan tételnél fogva, hogy hasonló okok és hasonló körülmények szükségképpen hasonló okozatokat idéznek elő.

Egy ilyen természetes analogia az a tünet, hogy a népek művelődése kezdeties korszakában keletkezett vallás mindenütt és kivétel nélkül istenségnek vette a napot és a holdat. Nyilván való dolog, hogy a nap istenítését nem kellett az egyik népnek a másiktól eltanulnia; mindenik magától jött erre gondolatra.

b) A szándékos vagy csinált analogiát, a mely mindig és mindenütt többé vagy kevésbé öntudatos utánzásnak az eredménye. Itt sincs semmi szükség rá, hogy az analog tünetek egymás utánzatai legyenek, lehetnek valamennyien ugyanazon egy ősmintának egymástól merőben független utánzatai. Így pl. azt, hogy a napot sugárzó kerék vagy gömb alakjában ábrázolják, azt nem kellett a napimádó népeknek egymástól tanulnia, mindenik magát az egen világitó napot utánozta.

c) Az esetleges vagy véletlen analogiát, a mely úgy keletkezik, ha egymástól merőben különböző okok a körülmények sajátos csoportosulása következtében hasonló vagy legalább is hasonlóknak látszó dolgokat eredményeznek. Az ily analogiák egy kis jó akaratallal mindenütt és mindenben láthatók; némelykor megdöbbenően feltűnők, más esetekben csak úgy veszi az ember észre, ha figyelmeztetve volt rá, de igen sok esetben erős képzelő tehetség kell hozzá, hogy észlelhessük; mert hiszen gondoljuk meg, hogy analogia nem csak nem jelent tökélyes egyenlőséget, hanem a teljes azonosságot éppen ki is zárja. Ez az oka, hogy az e fajta analogiák igen sok, sőt mondhatni a legtöbb esetben nagyon is vitások, mert az emberek képzelődése nem működik egyformán és nem követi mindig ugyan azt az irányt. Hogy érzékeltessem azt, a mit elvontan állítottam, legyen szabad egy pár példát felhoznom. A gomba és az esernyő idomában mutatkozó analogia oly szembe ötlő, hogy lehetetlen észre nem venni, pedig éppen oly nyilván való dolog, hogy az első esernyő készítője előtt nem lebegett a gomba mintája. A ki rá veti a szemét Európa térképére, azonnal meglátja, hogy az appennini félsziget idoma félreismerhetetlenül hasonlít egy csizmához; pedig a félszigetnek megvolt az az idoma, még mielőtt csizma létezett, a csizmát pedig az emberi láb idomához alakították oly emberek, a kiknek fogalmok se volt a félsziget idomáról; tehát az idomok analogiája itt merő véletlen. De hogy az egész Európa idoma egy hölgy képére emlékeztet, azt első pillanatra nem látja meg senki, sőt ha megmondják, még ugyan élénk képzelődés kell hozzá, hogy az ember elhigye. Már aztán a gönczöl csillagzat hét fényes csillagára azt mondani, hogy medvét ábrázol, ehhez több kell mint pusztá képzelődés, ez már átcsap az álmodozó ábrándozásba, és hasonlít ahhoz a tünethez, a mikor az álmából csak fél éberségre serkent ember a sötét szoba homályában a szegen függő kendőt rémes kísértetnek látja.

Ám az a lelki állapot, a melyben a szem nem létező alakokat lát, és voltaképpen csak rá fog valamire oly idomot, z. mely rajta

nincs, a melyet más nem bir rajta megismerni, nem csak álmoságnak lehet a következménye, hanem eléállhat akkor is, a mikor a lélek ereje fáradság, túlságos megfeszítés, erős izgalom vagy megrögzött előítélet és hasonló körülmények befolyása következtében rendkívüli és szokatlan működésre ingerlődik. A szem ilyenkor nem lát, csak vél látni; ily állapotban analógiákat fedez fel, a melyek vagy éppen nem léteznek, vagy csak erőszakos ráfogással létesíthetők.

Látni való, hogy még szemmel látható és kézzel fogható tárgyak közt, mily kényes és bizonytalan dolog analógiák megállapítása; hát még ha tovább haladunk, és nem alaki, érzéki, tárgyi analógiákat keresünk, hanem eszményi, értelmezési vagy éppen jelképi analógiák után járunk? Van-e általánosabban ismert jelkép, mint a keresztyénség jelképe, a kereszt? Mégis, merné-e valaki állítani, hogy a hol keresztet vagy kereszthez hasonló idomot lát, ez mindenütt és minden körülmények közt okvetetlenül a keresztyén vallás jelképe?

Torma Zsófia úrhölgy abban a kicsiny könyvben, a melynek a címe e czikk tetején áll, bámúlatos éles látással és még bámúlatosabb elmeéllal egy egész sergét állította össze azoknak az analógiáknak, a melyeket különböző népek és különböző vallások hitregéi, szent szertartásai és népszokásai közt felfedezett, és ez analógiákból merész következtetéseket vont el e népek rokonságára, hittanaik egybetartozására, sőt egyenesen egymásból származására nézve. A mit mond és a mit állít, oly határozott és biztos módon mondja és állítja, a milyenen csak a megállapodott benső meggyőződés teheti. Ily meggyőződésről bírálatot mondani nem lehet. Teljes elismeréssel adózunk annak a hangyaszorgalomnak, annak a fáradhatatlan kutató buzgalomnak, a melylyel adatait a legkülönbözőbb kútfőktől, mondhatni, a földgömb egész területéről és a történelem minden korszakából felkutatta és összehalmozta; de kénytelenek vagyunk kimondani, hogy nem bírjuk ezeket az adatokat mind és minden tekintetben oly kétségtelen kész pénznek venni, a milyennek adja; következtetéseiben pedig éppen nem bírjuk követni. Igen ingatag az a talaj, a melyen halad, ily talajon csak a legélénkebb képzelődés szárnyaira támaszkodva merhetnének megindúlni; ám ily szárnyaink nincsenek.

De azért megvagyunk győződve, hogy minden érdeklődő lapról lapra fokozódó élvezettel fogja a könyvet elolvasni. A végén is: „in magis et voluisse sat est!”

FINÁLY.

A kercki apátság.

Die Kerzer Abtei, von Ludwig Reissenberger. Mit Zahlreichen Illustrationen. Herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt 1894.

Fogarás földjén, az Olt völgye sík lapályán, az „Erdélyi Havasok” legmagasabb csúcaival szemben, állanak az egykor híres kercki

apátság romjai: a kolostornak emeletes homlokfala, a templom szentélye s oldalfalának maradványai. Még romjaiban is tiszteletre és csodálatra gerjesztenek e hétszázéves remek műemlék maradványai, a románból a góthba átmenő építési stylus szép formái, oszlopsoros ajtók, ablakok kecses ívezetei, faragott kőoszlopok pompás virágdíszei. Elragadtatással szemléltem magam is pár évvel ezelőtt a gyönyörű romokat az ottani szász ev. lelkész szíves kalauzolása mellett, ki az egykori apátság köveiből, annak udvarán épült papi lakból járogat át az egykor fényes nagy templom szentélyéből átalakított kis luth. templomba, hirdetni csekély számú híveinek az isten ígését. Annál nagyobb érdeklődéssel olvastam most *Reissenberger* Lajosnak: *a kercezi apátság cz. művét*, a mely elmondja az apátság történetét s leírja az apátságot romjaiban s reconstruálja írásban és képen, hogy milyenek kellett lennie annak virágzó teljes állapotában.

Az apátság eredetét annak a telepítési politikának köszöni, melyel a magyar királyok a XII. század második felében Erdély délvidekét benépesíteni igyekeztek. A századok már ott vannak a Királyföldön, az oláh kenészségek már irtják a fogarasi erdőket s a magyar királyok a telepítés előmozdítására, a földművelésben mintegy példaadás végett, azonkívül a hitélet emelésére s a róm. kath hitnek mintegy határhozeiül alapítják 1200 táján s pártfogásuk és védnökség által fentartják a XV. század végéig a cisterciaták kercezi apátságát. Mert a cistercita rendnek rendszabályai értelmében egyik főfeladata volt a földművelés s az újonnan települő Fogaras földén e tekintetben mintegy vezérszerep várt reá.

Hogy melyik király (Imre vagy II. Endre) alapította az apátságot, nem tudjuk. Zsigmond király határozottan elődeire hivatkozik. Azt tudjuk, hogy az egresi apátságból települt. Oklevélben 1223-ban fordul elő először a neve, midőn II. Endre megerősíti Kis-Disznód birtokában s hivatkozik egy előbbi adományára az Olt folyó és az Árpátpataka közti földekről, melyeket az oláhok területéből hasított ki. A kercezi apát korán tekintélyes voltára vall az a körülmény, hogy 1225-ben III. Honorius pápa a magyar király II. András és a német lovag-rend között az 1211-ben adományúl nyert Barczaság felett folyt viszályban békítő és közbenjáró megbízottjául a lilienfeldi és egresi cisterciata apáttal együtt a kercezi apátot küldi ki.

A tatárjárás teljesen feldúlta a kercezi apátságot is, úgy hogy királyi segítséggel tudott csak új életre kelni. 1264-ben V. István ifjabb király és Erdély fejedelme különös védelmébe veszi, meghagyván, hogy birtokát az erdélyi vajda s országnagyok sem beszállással, sem semmiféle adózással ne terheljék s e tekintetben a n.-szebeniekkal egyenlő szabadságot élvezzen s azokkal együtt adózzon. Kiváltságait megerősíti V. István később 1272-ben is, mint már egyedüli uralkodó, majd III. András 1299-ben és Ottó 1306-ban.

A kerzi barátok úgy látszik erélyesen és szorgalmasan láttak hozzá a kolostor birtokának benépesítéséhez és a pusztán állott földek műveléséhez, mert 1332-ben már tíz falut számlálnak birtokukon, melyek egy részét bizonyára ők alapították. Ezek a faluk Kercz, Kreuz (Cruz), Meschendorf, Klosdorf (villa Nicholai), Abtsdorf (villa Abbatis), Michelsberg (magyarúl Kis-Disznód) N.-Szeben mellett. Földvár, a mely felett emelkedő Olt-parti magas dombok között máig is láthatók a régi földvár maradványai, a hová a hagyomány szerint e vidék népe a tatárok elől menekült; e földvár minden valószínűség szerint már a népvándorlás korában is szerepelt. Kolun (Colonia) az Olt mellett nyugotra, Harrbach és Oláh-Kercz (Kerczesiora ?).

Ezek a falvak, mint az apátság birtokai a Károly Róbert királytól 1332-ben nyert nagybecsű kiváltság-levélben számláltatnak elő, a melyben a király az apát kérelmére különleges védelme alá veszi az apátságot és teljesen egyesíti a nagyszebeni szász ispánsággal, részessé tévén annak jogaiban, kiváltságaiban s egyszersmind közterheiben, így az 500 marka évi adóhoz való hozzájárulásban. Az apátsághoz tartozó falvak felett mindazonáltal az apát és a convent gyakorolta a bírói és büntető jogot, ők tették a faluk bírúi tetszés szerint (míg a szebeni kerület bírúi a nép maga választotta), a birság-pénzek is az apát és a convent jövedelmeit képezték. Az apát birtokain csak a kolostorhoz tartozók lakhattak, a kik mindannyian engedelmességgel tartoztak az apátnak. Az engedetlenkedőket a szebeni gróf köteles volt meginteni, aztán elfogatni és a király ítélőszéke elé állítani. Az elítéltek fekvősége a kolostoré maradt, ingatlanainak is kétharmada, egyharmadát a szebeni gróf nyerte, hogy annál buzgóbban védje az apátság jogait.

A szebeni gróf kötelessége volt az apátságot az idegen háborgatók ellen is megvédeni. Ha valaki az apátság jobbágyait a maga birtoka művelésére kényszerítette, azt a szebeni gróf köteles volt elfogatni s a legközelebbi széknek átadván, a király törvényszéke elé állíttatni.

Kemény büntetést szab Károly Róbert kiváltságlevele főképen azokra, a kik az apát vagy a rendtagok személyét megsértenék. A ki szidalmazná, vagy fenyegetné őket, arra a szebeni gróf a közönség színe előtt elretentő példás büntetést szabjon. A ki tetteleg bántalmazná valamely rendtagot, halállal lakoljon. Végül a királyi kegy elvesztésével fenyegeti a kiváltságlevél a szebeni gróft és hatóságot, hogy ha az apát és convent felhívására jogaik védelmét elmulasztaná; s hogy senki se védekezhessek azzal, hogy az apátság szabadalmait nem ismerte, meghagyja a király azt is, hogy eme kiváltságlevelet évenként legalább egyszer (ha szükséges többször is) olvassák fel a szebeni kerület közönsége előtt.

Daczára e nagyhorderejű kiváltságlevélnek, szükségesnek látta a kerzi apát az egyházi hatóság védelmét is igénybe venni. A Szebenben időző esztergomi érsek Csanád 1343-ban egyházi átokkal fenye-

geti mindazokat, a kik az apátság földjeit vagy vagy jogait bitorolnák s meghagyja a szebeni prépostnak és dékánknak, hogy szerezzé és adassa vissza az apátság eltulajdonított javait, az ellenszegülőket pedig harangzúgás között, kioltott gyertyák mellett nyilvánosan közösítse ki az egyházból.

Ily erős világi és egyházi védelem alatt állott és virágzott fel a kercezi apátság; bőséges alkalmat adván ezek az apátoknak is a hatalmaskodásra, a miről nem egy oklevélben maradt fel emlékezet. A legérdekesebb eset az, midőn a brassai apácákkal keveredtek viszályba a kercezi barátok.

Brassóban a Katalin kápolnában a kercezi cistercziták végezték az isteni tiszteletet. Eme kápolna közelében brassai kegyes asszonyok saját költségükön egy házat építettek s ott a cistercezi rend szabályai szerint, a kercezi apát egyházi fenhatósága alatt éldegéltek. A Brassóban isteni szolgálatot teljesítő kercezi barátok ezeket a nővéreket éllemük főzésére, szobáik takarítására és egyéb „pórias“ szolgálatokra akarták kényszeríteni. Az asszonyok ellenszegültek. A kercezi apát és convent erre kiűzte őket házukból, javaik egy részét lefoglalták, a rendruha viselésétől eltiltották s a brassai plébános által excommunicáltatták. Erre a nővérek a benzés-rend szabályait vették fel. A viszály a pápai szék elé került, a mely egy erdélyi kanonok által megvizsgálatván az ügyet, az asszonyoknak visszaadatta házukat s a kiközösítést megsemmisítettén, visszavette őket a cistercezi rendbe, egy rendtagot állítván élükre jogaik védelmére. Kérésükre aztán VII. Innocenc pápa 1406-ban pápai megerősítéssel látta el ezt az intézkedést.

Zsigmond király uralkodása alatt, német császárrá választatása után s a konstánczi zsinat miatt hosszasabban távol levén Magyarországból, a jogrend megzavartatott az országban. Megérezte ezt a kercezi apátság is, úgyannyira, hogy az apát szükségét érezte magához a királyhoz folyamodni védelemért. Zsigmond aztán az 1418-ik év Szt.-György napja előtti vasárnapon Konstanczból elrendeli a gyulafehérvári püspöknek, a n.-szebeni királybíróknak és a szebeni grófság más bírúinak, hogy a kercezi apátságot a várnagyok és más hatalmasok ellen védelmezzék. Ugyanakkor megparancsolta az erdélyi vajdának Csáky Miklósnak is, hogy jogtalan adózással a kolostor birtokait ne terhelje. Ez a védelem főkép a szomszédos *Talmács* várnagya túlkapásai ellen irányult. Ugyanilyen okokból megerősítették Zsigmond király által 1418-ban a Károly Róbert 1332. kiváltságlevelét is, mindazokkal együtt, melyeket más királyoktól stb. nyertek, de melyeket a nagy távolság miatt (úgymond a Konstanczban kelt oklevél) elő nem mutathattak.

Az apátságnak főkép saját alattvalóival gyűlt meg a baja. Három faluja megtagadta a szolgálatot s öt évig nem fizette tartozandóságait (a tized egy negyedét stb.). Az apátság panaszára ugyancsak 1418-

ban Zsigmond király a szebeni káptalant és királybírókat bízta meg, hogy engedelmességre szorítsa a lázongókat. 1432-ben viszont a falvak panaszkodnak, Kreuz pl. a miatt, hogy az apát önkényesen rájuk erőltetett egy papot, s az ő választottukat nem akarta elismerni. Az apát és alattvalói közti viszony annyira elmérgesedett, hogy miként Mihály apát 1439-ben írja, az apátság falvainak lakosai neki még életére is leselkedtek.

De az apátságnak saját jobbágyainál sokkal veszedelmesebb ellensége támadt az 1420-as években Erdélybe már beütögetni kezdő törökökben. Midőn Amurát szultán a Barcaságba betört és Erdély déli részét tűzzel és vassal elpusztítá, a kerczi apátság is áldozatul esett, úgy hogy Zsigmond király 1427-ben meghagyta a szebenieknek, hogy a kerczi apátságot építsék fel. A rombolás művében az apát egy 1430-iki oklevele szerint belföldiek „szizmatikusok (t. i. gör. keletiek) és oláhok“ is résztvettek. De alig épülhetett még fel, midőn 1432-ben ismét feldúlták a törökök. 1438-ban újra pusztít a török a vidéken. Mihály apát, a ki 24 évig viselte e tiszteletet, s 10 évig priorja is volt a kolostornak, öregsége miatt ifjabb erőnek (Bornequel Jánosnak) adja át a küzdelmet 1439-ben, szomorú képet festvén az ő idejében többször felégetett és feldúlt apátságnak a török és oláh ellenségtől szenvedett pusztításáról.

De az ifjabb erő sem tudta többé felvirágoztatni az apátságot. Az 1432-ben elpusztult rész kiépítését még 1453-ban is hiába sürgeti a király a szebenieknél. A szép kolostor omladozott, falvai függetlenségre törekedtek, 3 faluja 1448-ban külön gondnokot választ jogai védelmére. A végpusztulás s ennek következménye az apátság eltörlése egy fél emberöltő múlva be is következett.

Bécsi Bärenfuss Raymund volt utolsó apátja, egyszersmind argesi címzetes püspök, egy világfi, hatalmaskodó, pazarló úr, a ki nem hogy az apátság helyreállításán fáradozott volna, de azt a végpusztulásba döntötte. Jobbágyait zsarolta, kizsákmányolta, úgy hogy Kis-Disznódot pl. 1464-ben a nagyszebeniek fogják védelmükbe saját apátjuk ellen; s hozzá még az isteni tiszteletet is elhanyagolta.

A kerczi apát úzelméi Mátyás király fülébe is eljutottak, a ki a hazai kolostorok laza erkölcsi élete ellen különben is már törvényt hozatott az 1458-iki országgyűlésen s főképp a cistercieket vette szigorúbb felügyelet alá. Mátyás király aztán 1469 oct. 20-án Pozsonyból ráírt a kerczi apátra, hogy hallván az apátság rossz gondviselését, jövedelméi elpazarlását, az isteni tisztelet elhanyagolását: megbízta a szebeni polgármestert és a hét szász szék előljáróságát, mint az apátság kegyurait, hogy gondoskodjanak az apátság jobb kormányzatáról, neki pedig (az apátnak) meghagyja, hogy a birtok kezelését illetőleg azok intézkedéseinek engedelmeskedjék.

Még a király intése sem használt. Az apát rossz példaadása

megmétélyezte a barátok erkölceit is, a kik a rend szigorú erkölceit megvetvén, erkölcstelen életet folytattak. Az apát úr nem hogy engedelmeskedett volna a király által felibe rendelt szebeni hatóságnak, sőt bosszúból olyan fondorlatba bocsátkozott ellenük (hogy mi lett legyen ez, az oklevelek nem határozzák meg közelebbről), a mi az ország békéjére is veszélyessé válhatott volna. Ilyen körülmények között, miután a főapát is hiába fáradozott a magyarországi cisterciáták között a rendet és fegyelmet visszaállítani, Mátyás király főkegyúri jogánál fogva indítatva érezte magát a kerczi apátságot eltörölni. 1474 febr. 27-én Bártfán adta ki erre vonatkozó rendeletét, az apátság javait a szebeni főtemplom javára adományozván. Mennyi része volt ebben a szebeniek fondorlatainak, nem tudható; az oklevél azonban nyíltan vallja, hogy a szebeniek kérésére teszi azt a király, az apát féktelensége, a szebeni hatóságok ellen fondorkodása s az apátság folytonos pusztulása miatt. Kiköti azonban a király, hogy a szebeniek állandóan 3 papot tartsanak Kerczen az isteni tisztelet ellátására és az ő lelki üdvére minden csütörtökön misét szolgáltatassanak Szebenben. 1477-ben Budáról keltezve megújítja Mátyás fennebbi intézkedését, a kerczi apátság eltörlését és birtokai adományozását a szebeni főtemplom javára.

Azóta a szebeniek bírják az egykor híres és gazdag kerczi apátság javait. A templom és kolostor hatalmas falai azóta még inkább pusztulásnak indult s most már teljesen romokban hevernek. Még így is gyönyörködtetik a műértők szemét, de egyszersmind elszomorít, hogy ilyen régi remek műemléket teljesen elpusztítani engednek. Csak egy öreg 7 méter átmérőjű hársfa áll rendületlenül a templom bejárata előtt, daczolva az idővel, melyet talán akkor ültettek, midőn a templom alapkövét letették. A késő ivadék is kegyeletes tiszteletben tartja e nagy időt látott reliquiát s minden fiatal házaspár mintegy áldást vár arnyas lombjaitól, midőn ősi szokást követve, a lakodalom utáni nap, templomból kijövet, egy tánczfordulót csinál hatalmas törzse körül.

A jeles munka, mely az apátság történetét így elénk tárja, második részében szakértően ismerteti és írja le a templom és kolostor romjait, sőt rekonstruálja a fennálló falrészletekből az egésznek hajdani képét — írásban és pompás illustringokban. Két kép a templom mostani alakját és romjait tárja elénk, egy a gyönyörű csúcsíves oszlopsoros templom-portálét, egy a kolostor oszlopcsarnokának bejáratát s négy szép kép a templom és kolostor rekonstruált képét két-két oldalról.

Valóban szépen és tanúságosan írta meg *Reissenberger* Lajos e szép műemlékünk oklevelekből kikutatható történetét s munkatársa *Eder* Henrik szebeni műépítész művészileg varázsolja elénk rajzaival a jelenben romban heverő, de régen fényesen ragyogott apátság képét.

Elismeréssel kell megemlítenünk azt is, hogy e szép munkát (59 lapon, négy tábla melléklettel és számos a szöveg közé nyomtatott képpel) az Erdélyi honismertető egyesület adta ki Szebenben (1894.).

SZÁDECZKY LAJOS.

Bessenyei két munkája.

Bessenyei György. A bihari remete vagy a világ így megyen. Holmi. (Kiadta Széll Farkas.) Debreczen 1894. 8r. 168 l.

Igen becses és hasznos szolgálatot tett az irodalom-történetnek Széll Farkas, hogy közrebocsátotta Bessenyei Györgynek ezen két munkáját: a „*Bihari remetét*“ és a „*Holmit*“. Mindkettő bölcséleti irányú munka. Bessenyei sokat szenvedett lelkének tépelődései ezek, mikor a nagyvárosi zajból, csendes falusi birtokára vonúlt. Saját érzéseit, gondolatait egy bihari remetével mondatja el, ki a havasok közé vonúlt. Nagyon érdekesek Bessenyei e művei, mert élénk világot vetnek az író jellemére, s a kik eddig nem juthattak hozzá (kéziratban lévén) most azok is élvezettel olvashatják. Bessenyei e munkáit 1785-től kezdve pusztá-kovácsii jószágán írta. Mint Beöthy mondja: „A messze pusztán, hol embert nem lát, mintegy csak Istenével beszélget e lapokban, a hívő őszinteségével és bátorságával nyitván meg előtte szívét.“ Maga Bessenyei így nyilatkozik: „Soha magyarul nyomtatott írással, még ily formában okoskodni nem kívántak. *Egész életemnek olvasása, tapasztalása, gondolkozása és érzése állították össze e kis munkát.*“ Okát is adja e mű keletkezésének. Eszerint Nagy-Váradon a rabok törvényszékére rendeltetvén, ott látta a vasravert rabokat. „Gondolkozni kezdettem — mint maga mondja — köztem s köztük a különbséget mi teszi? Természet, ország törvénye, vallás, lelkiismeretnek igazsága, emberiség, becsület, szánakozás, mely dolgoknak ezen ember fenevadakban semmi nyoma nem találtatott, fejembe mind össze zavarodtak. Százszor voltam törvényszéken, soha rajtam ez meg nem esett. Gondolat-tenger áradt a fejemre. Lehetetlen volt nyugodnom, míg le nem írtam. Megvan; megkönnyebültem és továbbá belőlük egy ok se fordul meg a fejemben.“

Felsorolom röviden mikről elmélkedik Bessenyei a „*Bihari Remeté*“-ben. „*Szabad akarat.*“ Tagadja, hogy a mit teszünk, felsőbb akarat következtében tennők, mert — úgymond — „ha szabad akatom nem volna a testben, cselekedeteimnek is isteni akarat által kelene meghatározatni. Sem büntethetne, sem jutalmazhatna igazsággal.“ További elmélkedései a „*Lelkiismeret*“, „*Érzés, szánakozás, igazság*“, „*A természet reszedelme*“, „*Hírnév*“, „*Jó cselekedet, Erő, Érdem-Természet*“. Itt jegyzeteiben azt állítja: hogy a jó cselekedet, igaz hit nélkül is kedves Isten előtt. Bessenyei itt a keresztyén hitet érti. „*Megigazulás*“, „*Társaságbeli ember*“, „*Erő. Gyengeség az erkölcsben*“,

„Viszöntagság“, „Felfuwalkodás“, „Gyengeség“, „Vétek“. „A vétek igazság és parancsolat ellen való cselekedet“. „A világ így megyen“, „Változás. Ujjulás.“ „Erő; hatalom“. Itt azt fejtegeti röviden, midőn a király és ország között egyenlenség van. „Más a király kedve, más az ország java“. Mikor a nép és király egymás ellen perelnek. „A király-ország“. Bessenyei itt párhuzamot von a királyság és köztársaság között s határozottan az előbbi mellett nyilatkozik. Védelmezi a királyokat, kik magok is emberek. „Nem csak oda kell hát szemünket függeszteni, hogy: Né! a királyok mint hibáznak! hanem tekintsük azt is, hogy mi mit csinálunk. A nép mindig maga felül állatja az igazságot, mert mi azokrúl könyveket írunk, de a királyok nem írnak, noha felelhetnének, mert elég lenne mit.“ A francia forradalom kinövései is megerősítették e nézetében, a mint kifejezést is ad ennek jegyzeteiben. „Születés. Nevelés.“ Ezek teszik a „Bihari remete“ tartalmát.

A másik munka a „Holmi.“ Ezen „Holmi“ képezte gyökerét a később Bécsben 1779-ben megjelent *Holmi*-nak Több fejezetet átvész, a mint azokat Széll Farkas felsorolja. E mű tíz fejezetből áll, s — azok — mint Széll Farkas megjegyzi előszavában — úgy kedélyvilágának, mint élettörténete egyik jelentős fejezetének megvilágítására szolgálnak. Különösen jellemző a II. szakasz, melyben a vallás változtatást elítélte, s alig egy év múlva ő maga is katholizált. Bessenyei e lépését eddig életírói nem tudták teljesen megmagyarázni. Most Széll Farkas eredeti okmányok alapján teljesen megvilágítja a kérdést. Nem jószántából, hanem a viszonyok kényszerítő nyomása alatt, melyeket ellenfelei késztettek elő, lett katolikus.

Bessenyei Bécsben consistorialis secretarius volt a reformatu-soknak, melyre Beleznay Miklós mint a Bugyiban tartott gyűlésen a négy egyházkerület superintendenseiből s főcuratoraiból alakított fő-consistoriumnak elnöke nevezte ki 1773-ban, s állását ugyanazon év novemberében el is foglalta, s egyszersmind kilépett a testőr-ezredből Bessenyei új állásában hitsorsosai érdekében nagy buzgalmat fejtett ki, de mégis támadtak irigyei, ellenségei. Egyike vala ezeknek *Vekhelius János*, ki azt híresztelte, hogy a „protestánsok, dolgainak folytatására tudatlan csalárd és hitető.“ Bessenyei ezt annyira zokon vette, hogy állásáról 1775 jun. 27. lemondott, melyet a debreczeni superintendencia el is fogadott, de a többi nem. Bessenyei csakhamar elfeledte a méltatlanságot. Nemsokára azonban más helyről, Debreczenből támadták meg. Legnagyobb ellenfele itt *Domokos Lajos* volt. Félték attól — úgymond — hogy a „rólok-nélkülök“ való érintkezés az udvarral inkább veszélyt, mint hasznot hoz vallási ügyeikre. Legelőször kijelentették Beleznaynak, hogy vele ezentúl csakis mint egyik superintendenciának főcuratorával fognak érintkezni. Beleznay 1778. május 28-án kijelentette, hogy az egytetemes főcuratorságról lemond, „csak particu-

laris curator marad.“ Beleznay visszalépése magával hozta Bessenyei visszalépését is, s ezentúl csak mint Beleznay magán megbízottja működött. Ime ez volt az első támadás. A másodikra a „*Ratio Educationis*“ szolgáltatott alkalmat. E támadás inkább személyi érdekből folyt, a mennyiben Bessenyei a „*Ratio Educationis*“ szerinti ref. iskolák fő-direktorául *Beleznay* Miklóst szerette volna kineveztetni, míg ellenfelei ez állásra gr. *Teleki* Józsefet akarták. Ettől kezdve jutott ellentétbe Telekivel és ellenségeskedéseikbe személyeskedések is vegyülnek Teleki sértőleg nyilatkozott Bessenyeiről, mire Bessenyei egy verssel felelt. Bessenyei teljes hévvel a „*Ratio Educationis*“ mellé állott, azt jónak és czélszerűnek találta. Nem így hitsorsosai, kik félteni kezdték iskoláik autonomiáját. Szilágyi Sámuel tiszántúli püspök körlevélben figyelmeztette hitfeleit a veszélyre, s hangsúlyozta a két protestáns felekezet egyetértését, a „*Ratio Educationis*“ ellen. Az egyetértés tényleg létre is jött, melyben nem kis része volt Bessenyeinek. Eljárt tanácskozásokra, hol nézetével meglehetősen izoláltan maradt, csak Beleznay támogatta egy ideig, de végre őt is elvonták mellőle, s midőn egy tanácskozáson 1779 jun. 8-án részt akart venni, nem engedték s maga Beleznay is alá írta a „*Ratio Educationis*“ ellen tervezett előterjesztést, s ezzel megszakadt az összeköttetés közte és Bessenyei György között. Alig egy hónap múlva (1779 aug. 15.) Bessenyei áttérése megtörtént.

Ime ez röviden Bessenyei áttérésének története.

Bessenyei ezután nem sokáig maradt Bécsben, elvonúlt pusztá magányába, hol a lélek titkait kutatta, s nem tudott menekedni áttérése emlékeitől. Mint Széll Farkas mondja: szánakozott magán, mint azelőtt másokon. E gyötrődése felismerhető a *Bihari Remetében* elénk táruló gondolatvilágában; sőt e munkájának némely helye, mintha azt mutatná, hogy e művét mentő-írás gyanánt készítette. Meghalt 1811 február 19.

Ennyiben kívántunk beszámolni az előttünk fekvő könyvről. Nem mulaszthatjuk el elismerésünkkel adózni Széll Farkasnak, ki egy eddig homályban levő kérdést tisztázott és Bessenyei Lászlóné Hegyessy Lujza úrnőnek, a ki a nyomtatási költségek fedezésével a mű megjelenését lehetővé tette.

VAS MIKLÓS.

Classica Philologia.

Froehde O. a „*Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik*“ 149. kötetében érdekes megkülönböztetéseket tesz az egyes szellemtudományokat illetőleg. Az u. n. irodalomtudomány (Litteraturwissenschaft) systemájából indul ki, melyet ő közvetkezőképen állít föl:

A. Általános irodalomtudomány: 1) Az irodalomtudomány encyclopaediája. 2) történelme, 3) módszertana (methodologiája).

B. Különös irodalomtudomány: I. Tiszta: 1) Irodalom elmélet, 2) Irodalomtörténet. II. Alkalmazott.

Célja az irodalomtudományról való nézetének igazolása. Fejtegetéseit a következőkben ismertetem.

Az irodalomtudomány általános részének tárgya a különös irodalomtudomány és pedig a főntebb jelölt 3 szempontból. Az encyclopaedia az általános irodalomtudomány fogalmát vagy tartalmát és foglalátát, föladatát és tagolatát kutatja. Helytelen tehát Böckh fölfogása, a kinek encyclopaediájában az irodalomtörténet kivonatát, vázlatát, compendiumát találjuk. Steinthal is téved annyiban, hogy az encyclopaediát a módszertannal összefoglalja; pedig e kettő külön szak; az egyik valamely tudomány fogalmára, a másik a módszerére vonatkozik. — Az irodalomtudomány története a különös irodalomtudományval foglalkozik, történeti, időbeli s helyi fejlődése tekintetéből, s mivoltának föltételeiből igyekszik megvilágítani az irodalmi tudás kezdeteit s fejlődését vagy hanyatlását. Az irodalomtudomány módszertana azon útmód vizsgálata, melyen a kutatás a tudományos eredményekhez jut, nem pedig — a mint Böckh véli — didaktika, vagyis a tudományos eredmények elsajátításának módszerelmélete („Methodenlehre“). Más szóval: a methodologia azon szabályokat foglalja magában, melyek az irodalom történeti jelenségeinek ismeretét lehetővé teszik, vagyis nem más, mint az irodalmi kritika és hermeneutika.

Az irodalmi kritika és hermeneutika mai alakjában még sok kívánni valót mutat föl. A hermeneutika nagyobbbrészt szabályokat tartalmaz iskolaszerű megvilágításra, melynek célja a szöveg egyszerű megértése. Ez az iskolai magyarázat azonban a paedagogikához tartozik s az irodalomtudományból a hermeneutika megfelelő részével együtt ki van zárva. A hermeneutika másik része nem az irodalom egyszerű megértést tartja szem előtt, hanem ennek tudományos ismeretét az irodalom lényegéből, vagy származásának egyéni és általános föltételeiből. Ez azonban az irodalomelmélet és történet föladata. Tehát a hermeneutika ezen része módszerelmélet ama szakok (irod. elm. és tört.) számára. — Hasonlóan a kritika elméletének is kettős momentuma van: mint aesthetikai és magasabb kritika az irodalomtörténet módszerelmélete, mint diplomatikai kritika, alsóbb szöveg- és coniecturalis-kritika pedig az irodalom helyreállításának (helyesbítésének) módszerelmélete.

A különös irodalomtudomány tárgya az irodalom. Megkülönböztet tiszta és alkalmazott irodalomtudományt, még pedig nem csak a különös részben, hanem az általánosban is, melynek tárgya a különös irodalomtudomány. Ezt a megkülönböztetést arra a körülményre alapítja, hogy az alkalmazott irodalomtudomány vagy az irodalom helyre-

állítására a tiszta irodalomtudományt tételezi föl. Valamely szöveg kritikai kiadása nem állapítható meg keletkezésének és céljának előző ismerete nélkül. Az irodalom helyreállításának kritikai kiadásokban megfelel az archaeológiában a műemlékek restauratiója vagy az alkalmazott művészettudomány, a nyelvtudományban pedig a szókönyvírás (lexicographia), vagyis alkalmazott nyelvtudomány. Ez utóbbi teszi hozzáférhetővé a nyelvkincset tudományos célok számára s a nyelvi jelenségek mibenlétének előleges ismeretét kívánja meg.

Az irodalom-, nyelv- és művészettudomány tárgyát, az irodalmat, illetve a nyelvet, a művészetet, kétféle módon tárgyalhatjuk: rendszeresen és történetileg. Az első mód az u. n. irodalom-, nyelv-, művészetelmélet, a második az irodalom-, nyelv-, művészettörténet. A classica philológiában ugyanily különbség van az államrégiségek s a politikai történet közt, melyek mint államelmélet és államtörténet az államtudomány részei. Épen ilyen különbség állítható föl a classica vallástudományban a valláselmélet vagy theologia, mely a hit alakját (vallásrégiségek) és tartalmát rendszeresen tárgyalja, és a vallástörténet közt. A mythológiát vagy mondatudományt el kell választani a vallástudománytól.

A nyelvtudományban még csak a nyelvelmélet vagy grammatika fejlődött ki; a nyelvtörténet még hiányzik. Az bizonyos, hogy az összehasonlító grammatika, melyet Steinhil hibásan az egyetemes nyelvtudományhoz (a nyelvek osztályozásához) számít, az indogermán nyelvek történetéhez az anyagot megteremtette; de hiányzik még az egyes nyelvek történetének föllépítése. Az irodalomtudomány ellenben csak irodalomtörténeté alakult s irodalomelméletből csak egyes ágakat műveltek.

Ilyenek a classica philológiában a stilistika, retorika és metrika; míg a poetika még hátra van. Ezeket itt természetesen csak annyiban vesszük tekintetbe, a mennyiben történeti s nem technikai természetűek. Az utóbbi eset az, midőn pl. a latinul írók számára stílus törvényeket diktálnak, vagy verscsinálásra szolgáló szabályokat gyűjtenek össze, vagy valamely beszéd anyagának gyűjtésére és elrendezésére nézve adnak útmutatásokat. — Az első történeti stilistika Schmalzról való (Handbuch d. cl. Altersumwiss.), a ki a latin nyelv stilistikai jelenségeit nem utánzásunk céljaira szánja, hanem magukért figyeli meg s nyomozza a nyelv különböző periodusain át, tekintettel az írásművek fajára s az írók egyéniségére. — Az irodalomtörténetben s a poetika-, retorika- és metrikában vannak ugyan nyelvi mozzanatok is, melyek a művek tartalmánál fogva állnak elő; de az irodalomtudomány a nyelvvel mint ilyen nem foglalkozik, ép oly kevéssé a tartalommal magában és magáért, hanem az írás céljához képest mindkettő a művészet egyetemes szempontja alá esik. Tehát e tudományok közt nincs összefüggő átmenet. Tárgyuk közösségéből (pl. a nyelv a nyelv- és irodalomtudományban) az következik csupán, hogy egyik a másiknak segédtudománya. A gramma-

tika nyelvelmélet, a stilistika és metrika irodalmi műelmélet vagy irodalomelmélet, s ép oly viszonyban vannak az irodalomtörténethez, mint a grammatika a nyelvtörténethez.

Az irodalomtudományra nézve fölállított systema érvényes a nyelv- és művészettudományra is. Van általános nyelv- és művészettudomány, melyeknek tárgya a különös nyelv- és művészettudomány és pedig háromféle szempontból tekintve (encyclopaedia, történelem, módszertan). A különös nyelv- és művészettudomány foglalatja a nyelv és művészet, s ezeket mint tiszta tudományokat vizsgálják, vagy rendszeresen (nyelv- és művészetelmélet), vagy történetileg (nyelv- és művészettörténet). Ezen szakokhoz járúl még a nyelvkincs és műemlékek helyreállítása. Ez az alkalmazott nyelv- és művészettudomány.

Az irodalomtudomány e két tudománnyal közelebbi viszonyban van. A nyelvtudománnyal közös a nyelv, mint a kutatás tárgya. De a kutatás célja különböz. A nyelvtudomány a nyelvet önmagáért vizsgálja, az irodalomtudomány pedig eszközt keres benne a saját céljára: az irodalmi művészet ismeretére. — A művészettudománnyal ellenben közös a célja az irodalomtudománynak, t. i. a művészetre törekvés, de már tárgyuk különböz. Az irodalomtudomány tárgya a szóló, a művészettudományi a képzőművészet. Mivel pedig e két művészet tanulmányát egyszerűen művészettudománynak nevezik, az irodalmi művészettudománynak külön elnevezésre van szüksége, s ez az irodalomtudomány.

A classica philologia a nyelv-, művészet-, és irodalomtudománytól alapjában véve nem különbözik; nem valami külön tudomány ezek mellett, hanem csak más elnevezés ezen tudományok ama részeire, melyek anyagát a classicus régiség szolgáltatja. Nem egységes, mert különböző a tárgy s annak megfelelőleg különbözők a nyomozás céljai vagy principiumai; nem önálló, mert tárgyai s nyomozásának céljai ama tudományokéival azonosok. Régiségtudománynak ép úgy nem lehet nevezni, mint a hogy nincs újkor-tudomány. Csak pusztá név az, összefoglaló jelölése a szellemtudományok bizonyos ágainak, melyeket mi egyébként nyelv-, irodalom-, művészet- (itt: archaeologia), vallás-, jog- és társadalom-tudománynak nevezünk.

Curtius (Philologie u. Sprachwissenschaft, Leipzig 1862) különbséget tesz a nyelvnek nyelvtudományi és philologiai megfigyelése közt; szerinte az előbbihez a nyelv természetes oldala, származása és alaptulajdonsága, az utóbbihoz pedig a nyelv művelődési oldala, azaz későbbi fejlődése és irodalmi kiművelése tartozik. — Steinthal (Abriss der Sprachwiss.) a philológiát a történeti nyelvemlékekre s a művelt népekre szorítja, míg a nyelvtudomány a nyelv történelem-előtti időit s műveletlen népek nyelvét is felöleli. Ezzel még egy másik különbséget is összeköt. A philologus valamely nép nyelvét ugyanazon nép szellemének egyéb nyilvánulásaival, a nyelvész pedig más népek

nyelvével kapcsolatban kutatja. Ez utóbbi megkülönböztetést teszi Heerdeggen is (Untersuchungen zur lat. Semasiol). — De a nyelvtudomány nem lehetne alapelvét tekintve egységes, önálló tudomány, ha benne a nyelvszemlélet belső, alapelvi különbsége fordúlhatna elő. Akár a történelmi, akár a történelem-előtti nyelvet, annak művelődési vagy természeti oldalát vizsgáljuk, akár ugyanazon népszellem más nyilvánulásaival összefüggésben, akár nem s akár más nyelvekkel összehasonlítva akár nem: mindig azon egységes nyelvtudomány körében mozgunk, míg kutatásunk tárgya a nyelv, s célja vagy principiuma a nyelv megismerése. Ha azonban a cél más, akár ismerete azon népszellemnek vagy nemzeti jellemnek, mely a nép nyelvében nyilatkozik, akár megismerése az írói művészetnek, mely a nyelv öltözetében lép föl: akkor már nem a nyelv ismerete forog szóban, hanem a népszellemé vagy az irodalmi művészeté s akkor már többé nem nyelvtudománnyal, hanem nemzeti történelemmel, illetve irodalom-tudománnyal van dolgunk. Mind a három céljában különböző s azért önálló, szorosan különálló tudomány. Érintkezésük csupán a kutatás tárgyának részenkinti közösségében van, s ennél fogva egyik a másikra mint segéd tudományra szorúl.

Conze (Ueber die Bedeutung der class. Archaeol.) azt mondja, hogy a class. archaeologia a class. philologia s az egyetemes művészet-tudomány keresztező pontján van. De akkor a class. archaeológiának egyidejűleg mind a kettőhöz kellene tartoznia. Már pedig egy és ugyanazon tudomány egyidejűleg két földadatot nem végezhet, vagy ha igen, akkor nem lehet céljában egységes tudomány. Az archaeológiára azonban ez nem áll; az principiumát tekintve egységes tudomány, mert benne a művészet egységes alapelve uralkodik. Tárgya a művészet, kutatásának célja pedig a művészet ismerete. Tehát a class. archaeologia művészettudomány és pedig csak az, nem más is egyidejűleg. A class. philologia pedig nem valami önálló tudomány mellette, hanem annak csak más neve, melyet akkor használnak, ha a class. művészettudományt összefoglaló névvel akarják jelölni közösen a class. nyelv-, irodalomtudománnyal, meg a többi szellemtudományok ama részeivel, melyek anyagukat a class. régiségből veszik.

CSERÉP JÓZSEF DR.

Különfélék.

Történeti képek a milleniumra.

A vallás- és közoktatási miniszter a nyár elején lelkes felhívást intézett az ország vármegyéihez, hogy az ezredéves ünnepélyre egy-két történeti képet festessenek a vármegye történetéhez fűződő valamely kiemagasló, nevezetes eseményről, vagy jelenetről.

Mindenesetre szép és nemes gondolat s méltó az ezredéves ünnep

programjához. Egy-egy történeti szép kép sokszor több történetet tanít, mint egy csomó könyv. Mert a képben mindenki gyönyörködik, s az egy pillantás alatt eszmét, gondolatot és lelkesedést ébreszt, míg a könyvet olvasni kell, a mi nekünk gyenge oldalunk.

Mily lélekemelő például a versailles-i királyi palota ragyogó termében a szebbnél-szebb francia történeti festményeket látnunk. A francia „gloire“ itt tündöklök a maga igazi, az igazinál is ragyogóbb fényében. Csak a francia forradalom, a nagy Napoleon hadjárataiból, termeket tölt meg a szebbnél-szebb csataképek hosszú sorozata. Nemcsak a francziát tölti el a nemzeti dicsőség édes mámora, az idegen lelke is szinte megittasul a lelki gyönyörtől, a vászonra varázsolt világtörténelem nagy eseményei láttára.

Egy ilyen történeti képcsarnok alapját kellene leraknunk nekünk is ezredéves ünnepélyünk alkalmából. Ez lenne egyik legszebb, erkölcsi hatás tekintetében szinte legmaradandóbb alkotásunk.

A kivitel elé igaz nem egy nehézség fog gördülni. 1. művészt kell hozzá. 2. pénz. 3. alkalmas tárgy.

Az első nehézség a legnagyobb. Mert sajnosan tudjuk, hogy a történeti festészetnek mily kevés művelője van hazánkban. Nem mintha arra alkalmas és képes művészeink nem volnának; de mert eddigelé a Maecenások hiányoztak. Művészeink nagy része szegény ember, esetje után él, a piacra kell dolgoznia. Már pedig a sok tanulmányt, időt és munkát igénylő, e szerint tehát drága történeti képeket nálunk eddigelé kellőleg nem méltányolták, nem használták, tehát nem is művelték. Ezt meg kell teremteni, ehhez Maecenások, megrendelők kellene — s akkor a művészek is szívesen hozzá látnak, tudván, hogy nem találmorra, nem hiába dolgoznak.

A pénzkérdés szintén nem utolsó, mert egy szép történeti kép, a melynek nagyobb méretűnek kell lennie, sokkal többbe kerül, mint egy-egy fejedelmi, vagy főispáni arczkép; de hát a nemes hazafias célra a mi ősi vármegyéink még eddig mindig megtalálták a „nervus rerum gerandarum“-ot.

A harmadik, az alkalmas tárgy kiválasztása, szintén nem utolsó s igen lényeges dolog. Ehez legelőbb is a történetet kell jól tudni s annak keretéből a legalkalmasabb jelenetet kell megörökíttetni. S legyen az a történeti jelenet szép, dicső, lelkesítő és tanulságos; s nem olyan a mi bánt, lehango, vagy elkomorít.

De hát hazánk ezredéves története oly gazdag lélekemelő mozzanatokban, hogy az alkalmas tárgyak között dúskálva válogathatunk.

Egy egész könyvet lehetne arról írunk, mennyi alkalmas tárgyat nyújtana történeti festmény tárgyául pl. csak Erdély története. Maradjunk csak egy vármegyénél.

Értesültünk, hogy *Torda-Aranyos* vármegye e napokban tárgyalta és fogja tárgyalni a kiválasztandó történelmi esemény megállapítását. Van miben válogatnia.

Ott van mindjárt a vármegye czímerében is megörökített *történeli monda*, hogy Szent-László király lova patkója alatt miként válik ketté a Torda-hasadék, midőn Nagy Lajos idejében a tatárok ellen Moldvában harczoló magyar és székely sereg segítségére siet.

„Nem a székely, nem a csángó,
Hanem az a László, László,
Az győzött le minket harczon!“

mondhatja a költő az öreg tatár fogolylyal.

Vagy ha Torda-megyei tatár kell: ott van az a dicsőséges jelet, midőn 1284-ben a székelyek a Székelykövön állott Toroczko vára alatt a tatárokat megverik s számos foglyot szabadítanak meg, a mi nek egyik következménye volt Aranyos-szék megalakítása.

Erdély nemzeti fejedelemsége idejéből még több országos jelentőségű történelmi esemény kínálkozik a megörökítésre. E másfél százév alatt Torda számos országgyűlés színhelye volt, melyek némelyikéhez korszakalkotó esemény emléke fűződik. — Így pl. 1542-ben Tordán tartják azt az országgyűlést, melyen az erdélyi rendek a török által elfoglalt Budavárából kiszorult Szapolyay-házat (Izabella özvegy királynét és fiát János Zsigmondot) Erdélybe befogadják s a külön erdélyi fejedelemséget megalkotják, mintegy fellegvárául másfél száz évre a török és német hatalom zsákmányává vált nagy Magyarországnak.

Tordán mondja ki 1568-ban az országgyűlés a *vallásszabadságot*, előbb mint bárhol másutt Európában. Esményi tárgy ez is s épen időszerű.

De ott van Torda mellett a *Keresztesmező*, Erdélynek a Rákosmezeje, az erdélyi hadak, tábori országgyűlések rendes színhelye, a honnan hányszor indultak az erdélyi hadak a haza megmentésére, — diadalra. Többek közt itt gyülekeznek, gyűlésez s innen indul az erdélyi nemesség 1600 szept. elején a zsarnok Mihály vajda kiűzésére, a dicsőséges miriszlai csatába (1600 szept. 18.). Erről pl. egész trilogiát lehetne festeni. 1. A Keresztesmezőn hadba szálló erdélyiek kiverik Mihály vajdát. 2. Mihály újra bejő s felégeti Tordát. 3. Básta megöleti Mihály vajdát tordai táborában.

Általában a Keresztesmező sátoztáborában, a nyüzsgő tábori országgyűlés képében egy ihletett művész ecsetje mintegy a honfoglaló ősök emlékét varázsolhatná szemeink elé. Magáról a honfoglalásról Erdélyben úgy sincs biztos történelmi adatunk; de a későbbi tábori országgyűlésekben benne van a régebbi idők tükörképe is.

Itt az ideje, hogy a többi vármegyék is komolyan hozzá lássanak a milleniumra festendő történelmi képek megrendeléséhez. Mert egy olyan képnek, mint fennebb jeleztük, elkészítéséhez, vagy mint pl. a cserhalmi, szentimrei, kenyérmezei stb. diadalok emlékképe volna, sok idő kell s az ezredéves ünnepélytől csak másfél rövid év választ el bennünket.

Szádeczky Lajos.

— **Petőfi mint követjelölt.** *Hentaller* Lajos országgyűlési képviselő kiváló előszeretettel foglalkozik az 1848—49-iki eseményekkel. E korszak egyik epizódjáról, mely irodalomtörténeti szempontból kiválóan érdekes, Petőfi követjelöltségéről írt most a szorgalmas kutató egy 63 lapos füzetet. Ez a követjelöltség Petőfi viszontagságteljes életének egyik legkeserűbb részlete. Az első képviselőválasztáson, mely a népképviselési rendszer alapján történt nálunk, 1848. májusban, Petőfi Sándor is föllépett jelöltnek a Kis-Kunságban, melyet annyiszor megénekelt és hol annyi remek költeményét írta. Szabadszállás akkoriban, képviselőválasztói kerület volt. Petőfi teljes buzgalommal látott hozzá annak, hogy magát megválasztassa. Proklamációt is nyomtatott. Midőn megjelent a Kis-Kunságban, a nép határtalan lelkesedéssel fogadta és Petőfi biztos volt benne, hogy megfogják választani. Annyira biztos volt ebben, hogy mikor másodsor jelent meg a választók közt, feleségét is lehozta Kun-Szent-Miklóstra. Ámde épen távolléte alatt a szabadszállási kerület „kaputosai“ az intelligens osztály, mely pórlázítással, földosztással vádolta a nép nemes költőjét, ellenjelöltet állított vele szemben, valami Nagy Károly nevű egyént, a szabadszállási ref. pap fiát. Petőfi ellen rágalmatokat terjesztettek és a népet fölbujtogatták. A füzet rendkívül érdekes képét nyújtja annak a felháborító sok erőszakoskodásnak, durvaságnak, itatásnak, vesztegetésnek, melyet a szabadszállásiak elkövettek. Petőfinek életét is meg akarták támadni, úgy hogy neje miatt kénytelen volt eltávozni onnan. Hűnek maradt választóit erőszakkal és eselfogásokkal visszatartották a szavazástól, úgy hogy az a gyalázat esett meg, hogy Szabadszálláson Petőfi Sándorral a márczius 15-iki napok hősével szemben egyhangúlag megválasztották pár hónap múlva Nagy Károlyt, egy simplex együgyű frátert, ki nek úgy látszik jelleme sem volt kifogástalan. Ugyanis a választás után Nagy Károly a „Pesti Hirlap“ *hirdetése*i közé becsempészett a a szerkesztőség tudta és akarata ellenére egy Petőfit gyalázó cikket, melyre Petőfi azzal felelt, hogy *Jókai* Mór és *Pálffy* Albert által kihívatta Nagy Károlyt, ez azonban rútúl meghátrált az elégtételadás elől, sőt a rendőrfőnökhöz fordult, hogy védje őt meg, mert Petőfi ellene tör. A mi a törvénytelen választást illeti, Petőfi és erőszakkal, csalással visszatartott választói kérést adtak be a választás megsemmisítése érdekében. A kérést deputáció hozta föl Kun-Szent-Miklósról Pestre, hol Petőfi *Deák* Ferencz akkori igazságügyminiszterhez vezette a küldöttséget. Deák átvette a Kun-Szent-miklósiak sérelmi kérését, kijelentette azonban, hogy ez az ügy a képviselőház elé tartozik. A választást azonban a képviselőház kiküldött bizottsága nem semmisítette meg. Hogy azonban sok törvénytelenésre és szabálytalanságra akadtak, arra az vall, hogy a választási székhelyet Szabadszállásról elvitték s áthelyezték a sokkal kisebb *Fülöpszállásra*, egyúttal elhatározták, hogy a választókerületet is ez időtől kezdve nem Szabadszállás, hanem *Fülöp-*

szállás után nevezik el, a mint hogy ez így is van most is. Petöfi ezután nyilvánosságra hozta a történeteket és így keveredett Nagy Károlylyal polemiába, melyről fönebb említést tettünk. A füzet igen érdekesen van megírva és a szerző számos eredeti adatot, levelet és proklamációt tesz közzé benne. Megjelent az Athenaeum kiadásában. Ára 1 korona. (Gy.)

— „**Kolozsvári Kalauz**“ czímmel hézagpótló és hasznos tájékoztató kis könyvet adott ki az Erdélyrészi Kárpátgyesület kolozsmegyei osztálya, 19 képmelléklettel és Kolozsvár térképével. A kis úti könyv először az utazóra legszükségesebb általános tájékoztatást nyújtja a városról; azután Kolozsvár történetét beszéli el dióhéjba szorítva. „Séták a városban“ cím alatt megismertet Kolozsvár főbb nevezetességeivel. Végül „Kirándulások Kolozsvárról“ cím a. a város környékén és az egész vármegyében található érdekességeket, látnivalókat, történeti és természeti nevezetességű helyeket, kirándulásokat írja le. Régóta érzett hiányt pótoltt ezzel az Erdélyrészi Kárpátgyesület kolozsmegyei osztálya. Kalauza az utazóknak megbecsülhetetlen tájékoztató, a helybelieknek kedves emlék-album, melyet a város egész látképéről és nevezetesebb köz- és magán épületeiről felvett számos szépen sikerült kép ékít. A 80 lapnyi zsebkiadású könyvet dr. Gyulai Farkas és Hamvas József szerkesztette és a szerkesztő bizottság egészítette ki. Ára füzve 50 kr., díszes kötésben 70 kr. Kapható könyvkereskedésben, tőzsdékben, vasútnál stb.

— **Werböczy Hármaskönyvét** a M. Tud. Akadémia újból lefordította *Kolozsváry* Sándor dr. és *Ovári* Kelemen dr. kolozsvári egyetemi tanárok által, a kik a szép feladatot a legszebb sikerrel oldották meg. A M. Tud. Akadémia már 1844-ben is lefordította azt, a mely 1864-ben második kiadásban jelent meg. Ezek a kiadások elfogytak, de nyelvünk mai fejlettségéhez képest el is avúltak; úgy hogy mindenképen indokolt volt annak újabb, a fejlettebb igényeknek megfelelő kiadása. A munka terjedelmes előszóval és nagy gondval készített betűsoros műszótárral is el van látva. Az előszó szépen méltatja Werböczy életét és codificátori működésének nagy horderejét, a mivel a magyar jogéletnek alapjait rakta le sok száz esztendőre. Hármaskönyvével „ércznél maradandóbb emléket“ emelt ő magának nemzete jogi életében; diesőségét semmiféle ércszobor (a mit egyik e kiadást ismertető méltatója indítványozott) nem emelhetné.

Új görög nyelvtan olvasmányokkal és bevezetéssel az új görög nyelvtudományba jelent meg Pecz Vilmostól a Franklin-Társulat kiadásában. A könyv első sorban szerző egyetemi előadásai számára készült kézi könyv gyanánt, de egyszersmind szolgáltni kíván a classica-philologia minden hívének. Hogy túlságosan terjedelmes ne legyen, s hogy így lehetővé váljék a kiadása, szerző úgy járt el, hogy mivel az attikai grammatikát a philologus úgyis ismeri, az ehez közel álló új-

görög irodalmi nyelvnél csak azokat a sajátosságokat emelte ki, melyekben eltér az attikai nyelvtől, míg az új görög irodalmi nyelvtől nem nagy mértékben elütő köznyelvet az előbbinek alapján tárgyalta, kiemelvén a kettő között mutatkozó eltéréseket. Az olvasmányok mellett áll bilinguis kiadások módjára a magyar fordítás (a költeményeké megfelelő kötött formában) s végül az olvasmányokhoz való jegyzetek következnek. A könyv terjedelme 217 lap, ára 2 frt.

— **Tótfalusi Kis Miklós** „Erdély féniksze“ a legrégebb magyar nyomdászok eme világhírűvé vált jelesének életrajza jelent meg egy 31 lapnyi kis füzetben, igen csinos apró szedéssel. Az életrajzot írta Csernátoni Gyula, a Tótfalusi Kis Miklósnak állítandó síremlék javára kiadta Ruzicska Gyula, a kolozsvári könyvnyomdászok együletének elnöke. Az életrajz magva, mely e sokat hányatott, Amszterdamban szakmájában világhírűvé vált, majd Kolozsvárt működött s itt 1702-ben meghalt tudós nyomdásznak életét és viszontagságait tárgyalja, eredetileg az „Erdélyi Múzeum“-ban jelent meg, Csernátoni most kiegészítette s Ruzicska abból a czélből adta ki 5000 példányban, hogy azt 15 kr-ával elárusítva 750 frtot gyűjtsön belőle egy díszes síremlék felállítására. Mind a munka, mind a nemes czél méltó a partolásra, melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

A Nagy Magyar Alföld földrajzi jellemképekben című munkájára hirdet előfizetést Hanusz István állami főreáliskolai igazgató, a ki az Alföldet hazai folyóiratainkban több mint egy évtíz óta meleg szívvvel, munkás tollal ismerteti a közoktatásügyi miniszterileg iskolai és népkönyvtárak számára is különösen ajánlt „Képek a növényvilágból“ és „Az állatok világából“ című művek írója. Ezúttal körképpé domborítja ki e földrajzi önálló egésznek leírását. Tájrajzi alapformák után talajfejlődés-történetet ad; a vízviszonyok festése nyomán méltatja a hatást, melyet a távol Alpok jégárai a magyar Alföldre gyakorolnak; az éghajlat nyilatkozataiban ellentétbe állítja az ősréteket a kővér pusztákkal, a sivány sós területekkel; szól az Alföld fájáról, meg az árvalányhajról; a néptelepülések rajzában elmondja, mikép születnek itt új községek, izmosodnak városok; a Duna-Tisza közén, az Alföld emez egyik legjellemzetesebb részén, különösen Szeged és Kecskemét képét nyújtja. Előszavában elmondja, hogy amennyire a magyar faj múltját a hagyomány és történet fonalán kísérni lehet, mindig a rónak lakosa volt: a Volga laposain „Lebediában, Etelközön, a magyar Alföldön, hol ősi nomád hajlamai előtt korlátatlan tér nyílt“, mondja a Délvidéki Kárpát-egyesület Kalauza. Hegyek közé a magyart önvédelem szorította időnkint, de a mint az megszűnt, jégárszerű elemi erővel kezdte meg áramlását a sík felé vissza, — a palócz a nagyobbik Alföldre, a székely az oláhországi laposokra. A nagyobbik magyar Alföld látszólag egyhangú és mégis csodálatos világa méltán ejt bámulatba és fakaszt a legkülönbözőbb színezetű nyilatkozatokra; de nem minden

lélek ismeri föl benne rögtön a lebilincselőt. Mint a hazai földismeret tudományának egyik igénytelen napszámosa, érzi és minden magyar szívbe át szeretné ültetni, hogy honiföldünk bájait külső országok ragyogványával szemben kicsinylenünk ok nincs. — A munka körülbelül 15—16 8°-rét íven, igen csinos kiállításban, legkésőbb f. évi november hó végéig fog megjelenni és előfizetési ára főzve 1 frt 50 kr., csinosan kötve 2 frt, mely összeget a kiadóhoz a Gallia-féle könyvkereskedés (Metzger Béla) cz. a. Kecskemétre, vagy a szerzőhöz kell küldeni.

Folyóiratok.

— A *Budapesti Szemle* szept. füzetében Az emberi eszme mint szabadság cz. jogbölcészeti értekezést írt *Concha* Győző. *Imre* Sándor Petőfi és némely külföldi költők összehasonlítását folytatja. *Milkó* Izidor Róma Capitale cz. az az örök városról ír, éles megfigyeléssel, szellemesen, főképp a nagy változást kísérvén figyelemmel, a mely által a régi Róma modern fővárossá alakul át. A *Botrány* cz. spanyol regény, *Vargha* Gyula és *Pálmai* Kálmán költeményei után *Komárom* fölmentését 1849. ápr. 26-án beszéli el *R—tt.*, védelmezve Görgeyt az ellene emelt vádak alól. *Szabó* Jenő Baross műveiről válaszolván *Tisza* Istvánnak, hol mentegedőzik, hol magyarozgat, a végén plane kapitulál. Az Értetítő több új munkát ismertet és bírál.

— Az *Irodalomtörténeti Közlemények* most megjelent III. füzetében *Thury* József a Zrinyiász történeti forrásait mutatja ki s főképp Istvánffi adataival hasonlítja össze. *Ráth* György Gradeczi Horváth Geigely és *Lám* (Ambrosius) Sebestyén hitvitája leírását folytatja a XVI. sz. végén, érdekes adalékok a vallási viszályok történetéhez a Szepességen. *Dr. Körös* Endre Hugó Károly (családi nevén Bernstein Fülöp) orvos és német vers- és színműíró ifjúságáról (szül. 1808.) ír. Az Adattárban *Geleji* István leveleit *Rákóczyhoz* (1638—1640.) közli *Beke* Antal. *Imre* Lajos Adalékok az (17)90-es évek irodalmához cz. a. több gúnyverset közöl, olyat is, a mely már másutt is (pl. a mágnások ellen írt gúnyos „mentő beszéd“ a „Hazánk“-ban) megjelent. *Jászay* Pál a történetíró kedves közvetlenséggel írt és az abaúji nemesi életet szépen illusztráló naplójából a 3-ik közleményt adja *Czékus* László.

— A *Magyar Könyv-szemle* 3. füzetében *Acsády* Ignác Könyvek régi összeírásokban cz. a. XVI. XVII. sz. könyvtárakról ír, melyeknek feljegyzéseit az orsz. levéltárban találta, így *Kutassy* János érsek könyveiről 1607-ből, a gr. *Thököly* István (1670.), gr. *Nádasdy* Ferencz (1671.), gr. *Wesselényi* Ferencz (1670.), *Keczer* Menyhért (1673.), *Thököly* Zsigmond (1673.) és főképp a *Caraffa* által lefejeztetett eperjesi kereskedő *Zimmermann* Zsigmond könyveiről (1687.). *Ferenczi* Zoltán „Modern könyvtárak szervezéséről“ cz. a. közzé teszi az európai nagyobb könyvtárak tanulmányozása alkalmából szerzett tapasztalatait, a miniszteriumhoz beadott jelentését, a mely minket azért is érdekel, mert a most épülőben levő kolozsvári egyetemi épületben a legcélszerűbbnek bizonyult

raktár-rendszer az ő ajánlatára fog alkalmaztatni. *Apponyi* Sándor gróf Maximilianus Transylvanus származásáról ír egy könyvtárában lévő munka alapján, melyben M. Transylvanus magát 1518-ban brüsszelinek mondja s ennek kapcsán azt bizonyítgatja M. Tr. régibb és újabb életíróival szemben, hogy M. Tr. brüsszeli származását volt és nem erdélyi szász, vagy székely eredetű. *Horváth* Ignác a M. Nemzeti Múzeumi könyvtár ősnymtatványainak jegyzékét folytatja. A Tárca a M. N. Múz. 1894. és a Szegedi Somogyi-könyvtár 1892/93. állapotáról hoz jelentést, az utóbbit *Reizner* Jánostól.

— *Földrajzi Közleményeknek* 6. füzetében a szerkesztő *Berecz* Antal írja le, *Ferencz* Ferdinánd főherczeg világ körüli útjában szerzett gyűjteményeinek kiállítását Bécsben a Belvedereben. *Hanusz* István, Földrajzi népregéket közöl, melyek leginkább a hegyek keletkezéséről szólnak. Ilyeneket közöl Skandináviából, Norvégiából, Montenegróból, Koreából, Dániából stb. *György* Aladár dr. *Hassert* Kurt német tudósnak Montenegróban tett kétszeri útazása után kiadott könyvéből közöl egy pár részletet. Könyvészet és Rövid közlemények zárják be a füzetet.

— Az *Akadémiai Értesítő* szeptemberi füzete *Bartal* Antalnak június 5-én a „dictionarium latinitatis hungarorum“ cz. felolvasását közli. *Szamota* István ismerteti a schlagli magyar szójegyzékét. *Acsády* Ignác: Régi magyar birtokviszonyokról tartott értekezéséből közöl részleteket. Ismerteti *Fraknói* V.: „Mátyás király levelei“, *Szilágyi* Sándor: „Erdély és az észak-keleti háború“ és *Hampel* József: „Régibb középkor emlékei Magyarországon“ cz. műveiket. Folyóiratok szemléje és jegyzőkönyvek zárják be.

— Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* oct. VIII. füzetében *Bartal* Antal találkozások a klasszikus és modern költészetben cz. a. értekezik *Kelemen* Béla *Kölcsey* a komikumról, *Moravcsik* Géza *Voltaire* „Zaire“-járól ír. *Krausz* Sámuel a görög s latin hangok kiejtését fejtegeti az ókori zsidó irodalom tanúsága szerint. *Baróti* Lajos *Petőfi* költeményeinek első kritikai kiadását méltatja. Hazai irodalom; Külföldi irodalom s Philologiai program-értekezések ismertetése egészítik ki a füzetet.

Szakosztályi Értesítő.

Az Erd. Muz. Egylet bölcsélet-, nyelv- és történettudományi szakosztálya october hó 13-án szombaton d. u. 5 órakor tartotta a nyári szünet után első nagyon látogatott havi ülését dr. *Márki* Sándor alelnök vezetése alatt. Felolvasott:

1. *Ferencki* Zoltán dr.: Br. Wesselényi színjátszó társaságáról Magyarországon 1806–1808.

2. *Bálint* Gábor: A japánok faja és eredete felől.

3. *Új tagokul* bejelentette titkár: *Bálint* Gábor és *Halász* Ignác egyetemi tanárokat; a budapesti IX. ker. polgári és kereskedelmi iskolát (1895-re); a fogarasi polg. és kereskedelmi iskolát (1895-re)